

Costumiere acculturatie. De Antwerpse *Consuetudines compilatae* (1608) als model voor het *Gelderse Land- en Stadsrecht* (1620)

Bram Van Hofstraeten

In 2008 was het exact 400 jaar geleden dat te Antwerpen de laatste hand werd gelegd aan de *Consuetudines compilatae*. Deze costumiere compilatie was het resultaat van een vierde poging om het Antwerpse gewoonterecht te boek te stellen. Het redactieproces nam maar liefst zestien jaar in beslag en de 3643 artikels tellende compilatie mag dan ook terecht als een ware *codex* omschreven worden.

Hoewel de derde Antwerpse redactie poging, de in 1582 gedrukte *Consuetudines impressae*, een grotere verspreiding kende en tevens een sterkere invloed uitoefende op andere costumiere redacties in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, werd ook de vierde redactie, omwille van haar kwalitatief hoogstaande niveau, als voorbeeldredactie aangewend. Illustratief voor de invloed die van de *Consuetudines compilatae* is uitgegaan is het redactieproces van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* (1620). Deze compilatie van het gewoonterecht van het Overkwartier Roermond werd immers grotendeels naar Antwerps voorbeeld gemodelleerd. Zulk een invloed die zich kenmerkt door een buitenproportionele omvang ben ik gaan aanduiden met de term 'costumiere acculturatie'. Dit artikel beschrijft het mechanisme en de omvang die het fenomeen kan aannemen en laat bovendien zien dat het acculturatieverschijnsel niet langer genegeerd kan worden in het licht van de unificatie van het gewoonterecht binnen de territoria van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden.

Historische achtergrond

Op 7 oktober 1531 beval keizer Karel V, in navolging van de Franse koning Karel VII, de optekening van alle lokale costumen binnen de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden.¹ Het gewoonterecht van elke plaats binnen de *landen van 's herwaarts over* moest binnen de

zes maanden worden geredigeerd en door de soeverein gedecreteerd of gehomologeerd. Vooral dit laatste kon op heel wat terughoudendheid en verzet van de lokale besturen rekenen, waardoor het hele proces aanzienlijk veel vertraging opliep. Uiteindelijk zou de realisatie ervan het ganse *ancien régime* in beslag nemen.

Ook te Antwerpen doorloopt de redactie van het gewoonterecht geen vlekkeloos parcours.² De *Consuetudines compilatae* is immers de laatste officiële redactieopgave in een rij van vier. Pas na drie opeenvolgende regeringsbrieven in de jaren 1545, 1546 en 1547, waarin de stad werd berispt om haar nalatigheid, werd een eerste ontwerp tekst naar de kanselier van Brabant overgezonden. Deze eerste versie daterend van het jaar 1547 en welke men later als de *Consuetudines antiquissimae* is gaan aanduiden, miste echter elke logische ordening. Bovendien waren de artikelen overdreven lang en werden ze niet gegroepeerd in paragrafen. Men beseftte dan ook al gauw dat men te slordig te werk was gegaan en in 1559 werd de tekst te Brussel terug afgehaald. Het is nu wachten tot 1570 alvorens er opnieuw schot in de zaak kwam. De Spaanse landvoogd, de hertog van Alba, zou immers een koninklijke ordonnantie laten verschijnen, die gebod dat de ontwerpen binnen twee maanden te Brussel moesten aankomen. Het Antwerpse stadsbestuur stelde een commissie van negentien experts samen, belast met het opmaken van een nieuwe tekst. Het resultaat van hun werkzaamheden, de *Consuetudines antiquae*, werd in 1571 naar Brussel gezonden. Het aantal titels nam toe van 16 tot 39 en verscheidene onderwerpen werden meer in detail uitgewerkt, voornamelijk die aangaande het procesrecht. Wederom is het ontbreken van elke logische ordening een grote teleurstelling.

Met het verschijnen van de *Consuetudines impressae*, de derde Antwerpse redactieopgave van 1582, komt hier verandering in. De reden van haar bestaan ligt voornamelijk in het feit dat Antwerpen, dat sinds 1577 een calvinistische stad was geworden, in 1579 haar katholiek college van burgemeesters en schepenen vervangen zag worden door een protestants college. Dit wilde de *Consuetudines antiquae* namelijk op een meer 'hervormde' manier hervormd zien. Hoewel de tekst inderdaad gezuiverd werd van katholieke elementen, verdubbelde de inhoud tot 1446 artikels verspreid over 72 titels. Voor het eerst werden lacunes opgevuld met gereciperd Romeins recht en bovendien werd het procesrecht aanzienlijk uitgebreid. Ook de structuur van de compilatie getuigt voor het eerst van enige zin voor logische ordening. Aan elkaar verwante onderwerpen werden bij elkaar geplaatst op een manier die enige vertrouwdheid met het driedelige Institutenstelsel (*personae, res, actiones*) doet vermoeden. Gotzen, die anno 1949 als eerste de Antwerpse redactieopgaven beschreven heeft, spreekt van een klein meesterwerk, maar vergeven van een calvinistische geest.³ Juist omdat de compilatie zulk een kind van haar tijd was, moest zij van het toneel verdwijnen van zodra Alexander Farnese, hertog van Parma en landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, Antwerpen in 1585 heroverde. Een jaar later werd het calvinistische stadsbestuur afgezet en een nieuwe commissie ter revisie van de *Consuetudines impressae* samengesteld. Deze geraakte echter niet gelanceerd en het plan bleef dan ook lange tijd in de koelkast. Een tweede commissie, opgericht in 1592, zou wel in haar opzet slagen. In 1608 zag de vierde redactieopgave, de *Consuetudines compilatae*, voor het eerst het Antwerpse daglicht en dit in de hoedanigheid van een waar meesterwerk. Opnieuw nam de omvang toe. De compilatie telt in totaal 3643 artikels verspreid over 81 titels. Allen werden zij gerangschikt op logische en systematische wijze.

Gezien het kwalitatief uitzonderlijke niveau van deze vierde Antwerpse redactieopgaving, zal zij te Roermond worden aangewend als model voor de redactie van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Het is de Antwerpse advocaat en latere kanselier van het Hof van Gelre, Hendrik Uwens, die hierbij als *trait-d'union* optrad. Uwens, die in Nijmegen werd geboren, behaalde in 1576 de graad van licentiaat in de beide rechten aan de Oude Universiteit van Leuven. In 1581 werd hij poorter van Antwerpen, alwaar hij aan de slag ging als advocaat en van 1592 tot 1608 deel uitmaakte van de commissie die verantwoordelijk was voor de herziening van de Antwerpse *Consuetudines impressae*. Ondertussen was hij in 1607 benoemd geworden tot raadsheer van de Grote Raad van Mechelen en promoveerde hij vervolgens tot kanselier van het Hof van Gelre. Hoewel deze promotie reeds in 1614 plaatsvond, zou hij pas een jaar later zijn intrek nemen in Roermond, alwaar op dat ogenblik de licentiaat Tilman van Bree bezig was met de redactie van het gewoonterecht van het Overkwartier.⁴ Wanneer besloten werd tot de homologatie van het ontwerp over te gaan, werd de tekst aan het Hof van Gelre overgemaakt. Als kanselier van het hof raadde Uwens van Bree echter aan het ontwerp verder aan te vullen en bood hem aan hierbij een beroep te doen op een kopij van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*. Op deze manier kon het ontwerp uitgebreid worden met costumen die beide regio's gemeen hadden. Kennis van het advies heeft men te danken aan het feit dat het advies de *Consuetudines compilatae* als voorbeeldredactie te gebruiken zwart op wit neergeschreven stond en steeds bewaard is gebleven in de kwartierrecessen: "... ende voerts goed bevonden dat mijn heeren in geschrifte solden stellen der eheluyden gerechtichhyden int francois geheeyten *Les droits des maries* ende was daeraen cleeft ende andere goede ende noodige punten soe inde Reformatie niet begrepen syn, presenterende tot sulcken eynde te leenen die concepten vande Antwerpsche Reformatie om daer uuyt te scheppen ende te nemen was mit deses Landts coustumen mochte accorderen, dwelck mijn heeren hebben goet gevonden ende dieselve concepten versocht ende gebeden geleent te mogen hebben."⁵ Dit leidde ertoe dat de compilatie uitgroeide tot een ongekennde omvang van 1990 artikels, waarvan bijna de helft over een letterlijke variant in de Antwerpse *Consuetudines compilatae* beschikt. Ook structureel werd het *Gelderse Land- en Stadsrecht* naar Antwerps model geconstrueerd, waardoor ik terecht kan spreken van costumiere acculturatie. De Antwerpse compilatie trad hierbij als het ware op als *ratio scripta*, waarvan zulk een inspirerende kracht is uitgegaan dat het *Gelderse Land- en Stadsrecht*, zowel inhoudelijk als vormelijk, grotendeels overschaduwde door de Antwerpse modelredactie.

Gezien de verscheidenheid die er bestaat aan interpretaties van het juridische acculturatiefenomeen, lijkt het me in de eerste plaats aangewezen in dezen klaarheid te scheppen.⁶ Mijns inziens gaat het bij juridische acculturatie in essentie om het aanpassen van het recht van cultuur x aan het recht van cultuur y, ongeacht het kwalitatieve niveau van x of y. Dit kan op twee manieren gebeuren. Ofwel via receptie, waarbij men de inhoud van juridische bepalingen afkomstig van de andere cultuur overneemt; ofwel via assimilatie, waarbij men zich vormelijk aanpast aan de andere rechtscultuur. Bij receptie gaat het dus om de

overname van positief recht, zowel materieel recht als procesrecht. Assimilatie daarentegen duidt op de vormelijke aanpassing van x aan y. Dit kan gaan om taal, terminologie, structurering, formulering, syntaxis, etcetera. De letterlijke overname van de formulering van een juridische norm, of die nu ook in het eigen ressort van kracht was of niet, is bijvoorbeeld een vorm van assimilatie, net als de overname van de structuur volgens dewelke een tekst werd opgebouwd, of de overname van bepaalde termen. Wanneer een 'geassimileerde' regel voordien niet van kracht was in de 'assimilerende' cultuur y, dan is er tevens sprake van receptie. In dit geval werd de regel ook inhoudelijk overgenomen. Kortom, acculturatie omvat een dubbel proces, namelijk recipiëren en assimileren. Beiden kunnen zich zowel afzonderlijk als gezamenlijk voordoen.

Status quaestionis

Costumiëre acculturatie, als het verhaal van een verheffende *ratio scripta*, behoort vandaag de dag nog steeds tot het wetenschappelijk braakland. Hoewel men in het verleden steeds op de hoogte was van het bestaan van het verschijnsel, werd dit tot nog toe niet aan een grondige analyse noch beschrijving onderworpen. In het verleden beperkte men zich louter tot het aangeven van vaak zeer bescheiden filiaties, welke bovendien eerder een sporadisch dan wel systematisch karakter vertonen. Van een systematische interpenetratie van rechtsregels tussen verschillende costumiëre redacties is zelden sprake. Louter illustratief en zonder volledigheid te willen nastreven, zal ik een aantal van deze en andere filiaties kort toelichten.⁷ Zo kopieerden de samenstellers van de middeleeuwse *coutumiers* onder meer formuleringen uit costumen van andere, vaak naburige, regio's. Zo wijst Bosch erop dat, wat betreft de periode tot 1384, de stadsrechten van het merendeel van de Hollandse steden teruggaan op die van Brabantse steden, meer bepaald de Leuvense stadsrechten. Daarenboven is er de invloed van Damme en Brugge ten aanzien van het zeerecht. Voor de periode 1384-1585 benadrukt de auteur de manier waarop lokaal, zuidelijk recht zijn intrede deed in het Noorden via de vorstelijke ordonnances van Karel V en Filips II. De derde periode, tot 1756, staat in het teken van de Antwerpse *Consuetudines impressae*. De gedrukte Antwerpse costumen zijn omwille van hun protestantse inslag, maar evenzeer omwille van hun intrinsieke waarde, zeer populair in het Noorden, meer bepaald in Holland. Onder meer Hugo de Groot verwees ernaar in zijn *Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*. Doortastender is echter de band tussen de *Consuetudines impressae* enerzijds en de private compilatie van Amsterdams gewoonterecht, het *Recueil van verscheyde keuren en costuymen* uit 1644 en opgesteld door stadssecretaris Gerard Rooseboom, anderzijds. Rooseboom gebruikte de *Consuetudines impressae* als model voor zijn tekst en verschillende artikelen zijn geheel of gedeeltelijk vrijwel letterlijk overgenomen. Sommigen gingen zelfs zover dat het Antwerpse recht naast het Romeinse recht ook als het gemene recht werd beschouwd.

Zo maakt Nicolaas Duysendaelders, de zeventiende-eeuwse expert van het Amsterdamse recht, in zijn *Observationes* veelvuldig gebruik van het Antwerpse recht, en erkent hij in de opdracht dat het doel van zijn werk is *alles soo te voegen, dat in yder deel mochte blyken, waer in wy met 'et Roomsche Recht en de Coustumen van Antwerpen, die seer loffelyk zyn, overeenkomen, ende waer in wy met deselve verscheelen*.⁸ Ook vele andere, latere juristen verwijzen nog naar de *Consuetudines impressae*, en de redactie ontbreekt bijna in geen enkele Noord-Nederlandse bibliotheek. Ook van de band tussen de *Consuetudines compilatae* en het Gelderse Land- en Stadsrecht is Bosch reeds op de hoogte. Via Roermond zou het Antwerpse recht bovendien tot in het Land van Nijmegen zijn doorgedrongen, aldus Bosch.⁹ Ook Keverling Buisman wees in het verleden reeds op een aantal filiaties. Zo vermeldt hij de band die er bestaat tussen het Veluwe landrecht en dat van Overijssel. Omdat het gewoonterecht van Veluwe mede door een groots jurist als Leoninus werd samengesteld, ging er een grote aantrekkingskracht van uit.¹⁰ Wat de costume van Mechelen betreft, reikt haar invloed volgens Fockema Andreae zelfs tot in Overijssel.¹¹ De door de *Consuetudines compilatae* beïnvloede rechten van het Overkwartier zullen op hun beurt het landrecht van Thorn beïnvloeden.¹² Berkvens omschrijft het *Nieuwe Landrecht van Thorn* (1788) zelfs als een *restatement* van het Gelderse Land- en Stadsrecht.¹³ Op deze manier is de kans reëel dat men in het achttiende-eeuwse Thorn te maken krijgt met Frans gewoonterecht uit de zestiende eeuw dat onder meer aan de basis lag van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*.¹⁴ Naast de kettingreactie behoort ook een cirkelbeweging tot de mogelijkheden. Zo is het eerste ontwerp van Overkwartierlijk recht uit 1564 één van de inspiratiebronnen geweest voor het *Landrecht van Montfort* dat omstreeks 1605 door Johan Kern van Froenhoven werd geredigeerd. Laatstgenoemde landrecht zal op zijn beurt weer gehanteerd worden door de samenstellers van het Gelderse Land- en Stadsrecht.¹⁵ Kortom, wederzijdse beïnvloeding kan zelden onderschat worden en verdient veel meer aandacht dan tot dusver werd verkregen.

De interpenetratie van costumiere rechtsregels blijft echter niet altijd beperkt tot kleinschalige filiaties. Ook systematische beïnvloeding in de zin van costumiere acculturatie heeft zich vaker voorgedaan dan tot nog toe werd verondersteld. Het merendeel van deze filiaties moet echter nog geïdentificeerd evenals geanalyseerd worden. Vast staat dat de tandem Antwerpen-Roermond in dezen geen alleenstaand geval is. Ik heb namelijk op basis van hun sterk gelijkende inhoudstafels een aantal gelijkaardige connecties kunnen ontdekken tussen verschillende Brabantse costumen.¹⁶ Het gaat om de redacties van Lier (1570), Kiel (1570), Deurne (1577), Bergen op Zoom (1606) en 's Hertogenbosch (1606) enerzijds en de costume van Mechelen (1535), als modelcompilatie, anderzijds.¹⁷ Laatstgenoemde kruipt hierbij in de huid van *ratio scripta* en treedt op als stamvader van de *stemma compilationis* die ik op deze manier aan het licht heb gebracht. Dat deze plaatsen verkozen zich te spiegelen aan het Mechelse gewoonterecht ligt enigszins voor de hand gezien het feit dat de costume van Mechelen in 1535 als één van de eerste werd geredigeerd en gehomologeerd. Andere voorbeelden van costumiere acculturatie kennen het Antwerpse gewoonterecht als

stamvader. Zo liggen de *Consuetudines impressae* niet alleen aan de basis van de *Consuetudines compilatae*, maar ook aan die van de tweede redactieopgave van Deurne welke na 1611 werd voltooid. Via de *Consuetudines compilatae* werd ook het *Gelderse Land- en Stadsrecht* (1620) binnen deze familie opgenomen. Het is aan de hand van laatstgenoemde filiatie dat ik in dit artikel het mechanisme en de potentiële omvang van het costumiere acculturatiefenomeen zal beschrijven.

In hoeverre hierbij sprake kan zijn van een *tabula rasa* en bijgevolg vroegere invloeden werden tenietgedaan, is evenwel moeilijk in te schatten. Een Roermondse commentaar vergelijkbaar met de Antwerpse *Memorieboeken* ontbreekt, evenals documenten die ons enig inzicht verschaffen in de rechtsbronnen van het concept-ontwerp van Tilman van Bree. Vast dat wel dat, ook voor de komst van Uwens, het *Gelderse Land- en Stadsrecht* de invloed ondergaan heeft van bronnen welke oorspronkelijk geen deel uitmaakten van de Overkwartierlijke, costumiere ruimte. Ik zal hen kort toelichten alvorens de acculturerende invloed van de Antwerpse costume te analyseren.

Oorspronkelijke, niet-Antwerpse invloeden

Het redigeren van costumen heeft steeds onder invloed gestaan van een grote verscheidenheid aan factoren. Dit is onder meer gebleken uit een analyse van de rechtsbronnen welke aan de basis lagen van de innovaties binnen de Antwerpse *Consuetudines compilatae* en waarvan ik vorig jaar de resultaten heb gepubliceerd.¹⁸ Niets is minder waar wat betreft de costumen van het Roermondse Overkwartier zoals deze werden gecompileerd door Tilman van Bree alvorens Hendrik Uwens deze laatste zou adviseren de Antwerpse *Consuetudines compilatae* als model te gebruiken. Wegens het ontbreken van een Roermondse commentaar vergelijkbaar met de Antwerpse *Memorien op de Costuymen* moet ik mijn uiteenzetting echter beperken tot een overzicht van enkele invloeden welke ik in de beschikbare literatuur omtrent het *Gelderse Land- en Stadsrecht* heb kunnen terugvinden. Elementen die hier aan bod zullen komen, omvatten onder meer de vroegere ontwerpen van het Overkwartierlijke gewoonterecht, de compilaties van naburige regio's, documenten van legislatieve aard en het geleerde recht in strikte zin.¹⁹

Een eerste keer dat er in de wetenschappelijke literatuur over de bronnen van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* werd gesproken, was in 1830 en is een verdienste van Romeo Maurenbrecher. In zijn tweedelig werk *Die rheinpreußischen Landrechte* beantwoordde de auteur de vraag naar de juridische basis van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* als volgt: "Die Materialien, wonach die ständischen Commissariën gearbeitet haben, sind meist unbekannt. In manchen Materiën, namentlich in den aus dem Römischen Rechte erst bekannt gewordenen, ist das ewige Edict Grundlage gewesen. Das Römische Recht selbst hat in den übrigen Materiën mehr als Muster,

wie als *Quelle* gedient. *Ausländische Rechtsquellen sind durchaus fern gehalten worden, höchstens was die Methode betrifft, mögen sie von den gründlichen Redactoren benutzt worden sein, besonders das Zutphensche Landrecht von 1604. Am meisten werden die älteren Rechtssammlungen und Privilegien der einzelnen Distrikte ausgeholfen haben. Die gewöhnlichste Quelle ist das auf der Tradition und dem Gerichtsgebrauche beruhende (ungeschriebene) Recht des Landes gewesen.*"²⁰ We schrijven 1830 en van enige Antwerpse invloed is nog geheel geen sprake. Het is immers wachten geblazen tot 1860 wanneer de band tussen Antwerpen en Roermond opnieuw onder de aandacht van de rechtshistorische middens wordt gebracht door Jan Geradts in zijn proefschrift omtrent de *Souvereinen raad in het overkwartier van Gelderland te Ruremonde*.²¹ Maurenbrecher beperkt zich dan ook tot het aangeven van de invloed welke is uitgegaan van het Romeinse recht, het *Landrecht van Zutphen* (1604), de gewoonte en de jurisprudentie.

Vroegere Roermondse ontwerpen en compilaties van naburige regio's

Na Geradts is het wachten tot 1965 wanneer er nogmaals (uitvoerig) gesproken wordt over de mogelijke inspiratiebronnen voor de redacteurs van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Het is Janssen de Limpens geweest die in dat jaar tal van andere rechtsbronnen, welke in het Overkwartier voor handen en van kracht waren, heeft uitgegeven en beschreven.²² In de inleiding op deze uitgave *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond* stelt de auteur het volgende: "*De onderhavige uitgave heeft ten doel daarnaast voor gebruik toegankelijk te maken de rechtsbronnen opgetekend en in werking geweest vóór het landrecht van 1619 en [die] ten dele zeker als bron van dit landrecht kunnen gelden.*"²³ Bijgevolg suggereert Janssen de Limpens het aanwenden van de rechtsbronnen van alle afzonderlijke ambten zoals daar zijn Erkelenz, Gelder, Goch, Kessel, Kriekenbeeck, Middelaer, Montfort, Straelen, Wachtendonck en de stad en heerlijkheid Gennep. Uiteraard ontbreken ook de oudere ontwerpen van het landrecht, respectievelijk daterend van de jaren 1532 en 1564, niet in deze lijst. Het eerste ontwerp van 1532 bevat echter voornamelijk desiderata en wil in de eerste plaats rechtsvernieuwend werken en misverstanden uit de weg ruimen. De inhoud ervan is in die mate belangrijk dat het laat zien op welke punten van het geldend recht en van de juridische organisatie men rechtsvernieuwend wenste op te treden. Wat het ontwerp van 1564 betreft, stelt de auteur het volgende: "*Al heeft de redactie van 1564 niet mogen leiden tot de tot stand koming van een algemeen landrecht voor het Overkwartier, toch is zij niet zonder invloed geweest.*"²⁴ Het werd namelijk verspreid over alle steden en ambten van het Overkwartier en werd daar, ook zonder homologatie, in acht genomen. Bovendien zou het een rol spelen bij de totstandkoming van het *Landrecht van Montfort* in 1605 door Johan Kern van Froenhoven.²⁵

Dit *Landrecht van Montfort* zal op zijn beurt worden aangewend door de samenstellers van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. In de Maasgouw van 1932 wees Hermesdorf reeds op de invloed die het *Landrecht van Montfort* mogelijk heeft gehad: "*'t Belangrijkst is wel de vermelding in de memorie, dat het landrecht van Gelderland, waarmede wel niet anders bedoeld kunnen zijn dan de Gelresche land- en stadsrechten van 1619, uit het costumierboek van Kehr* 'ten meesten deele ge-

noemen is'. Op deze wijze wordt ons een duidelijk antwoord gegeven op iets dat voor Maurenbrecher een open vraag is gebleven. Daarmede staat wel voldoende vast, dát de samenstellers het landrecht van Montfort raadpleegden bij de beschrijving en redaktie der *Gelresche land- en stadsrechten* van 1619. ... Uit vergelijking van de teksten der beide landrechten blijkt wel, dat een reeks artikelen voorkomen in beide werken. Daarmede is echter nog niet uitgemaakt, dat de bepalingen van het eene landrecht nu ook ontleend zijn aan die van het andere. ... Men beperkte zich derhalve uiteraard tot datgene wat voor allen gold."²⁶ Om welke artikels het in concreto gaat, vermeldt Hermesdorf niet. Deze compilatie, welke vermoedelijk tussen 1587 en 1593 werd geredigeerd, trok meteen de aandacht van de Staten van het Overkwartier van Roermond. Op 14 april 1605 werd immers besloten een exemplaar van dit ontwerp in handen te krijgen. Uiteindelijk zou het nog tot maart 1615 duren vooraleer men dit ook wist te bewerkstelligen.²⁷ Het voor handen zijn van het *Landrecht van Montfort*, maakt haar gebruik en invloed mogelijk. Zo vermeldt Hermesdorf een memorie raeckende den *landschryvers ende landscholtussen in den ampte van Montfort*, welke luidt als volgt: "Het is te weten, vuyt een formulierboeck van de statuten van de alde gewoonten des ampts Montfort bij de eijgen handt van den scholtus Froenhoven geschreven denwelcken in desen quartier gehalden is geweest voor den besten Costumier van sijnen tijdt ende vuyt wijens Costumierboeck het landrecht van Gelderlandt ten meesten deele genoemen is."²⁸ Voor Hermesdorf is dit het bewijs dat het *Landrecht van Montfort* werd gebruikt bij het opstellen van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*.

Uit diezelfde periode dateert het *Landrecht van Zutphen* (1604). Ook deze compilatie zou voor de Roermondse redacteurs inspirerend gewerkt hebben, althans wat betreft de methode, aldus Maurenbrecher.²⁹ Spijkerboer is meer gereserveerd om dit te onderschrijven.³⁰ Hij vermoedt namelijk dat Maurenbrecher in dit opzicht moet gedacht hebben aan de opbouw van het vijfde deel van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*, waarin het burgerlijk procesrecht wordt behandeld. Voor Spijkerboer staat het wel vast dat een aantal titels van het *Landrecht van Zutphen* overeenkomsten vertonen met titels van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Hij verwijst in dit verband naar de titels 11 en 22 van het Zutphense landrecht, zijnde *Van peyndunghe und pandtkeuringhe* en *Van schuttinge*. Hun Roermonds equivalent situeert Spijkerboer in de titel 5.5 (*Van pandinge oft peyndinge*) en de vijfde paragraaf van titel 2.6 (*Clachte ende vervolgh op schade by der naebuieren ende andere beesten gedaen*). Ook het feit dat men het eedformulier van een landdrost uit de graafschap Zutphen en een schout van Lochem heeft willen gebruiken voor de compilatie van het Overkwartier, kan als argument worden gebruikt ten voordele van de hypothese dat het Zutphense recht als rechtsbron heeft gediend voor het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Spijkerboer besluit dat enkel nader onderzoek de conclusie kan wettigen dat het ene als bron voor het andere heeft gediend.

Verder wordt ook het *Gulik-Bergse Landrecht* van 1554 genoemd, dat zowel in 1556 als in 1564 werd gereviseerd.³¹ Spijkerboer stelde vast dat, wanneer men beide landrechten met elkaar vergelijkt, men kan concluderen dat er op tal van punten overeenstemming bestaat en dit onder andere op procesrechtelijk en op erfrechtelijk vlak. Vaak is de overeenkomst

zelfs een letterlijke. Ter illustratie spoort Spijkerboer aan tot een vergelijking van de materie inzake de plaats en functie van getuigen en procureurs, de eenkindschap en de pacht.³² Bovendien bevinden zich onder de minuten van het landrecht van Roermond enkele stukken die waarschijnlijk een kopie of een uittreksel van het *Gulik-Bergse Landrecht* zijn, aldus Spijkerboer.³³

Ook het zestiende-eeuwse *Stadsrecht van Erkelenz* werd door sommigen het label 'rechtsbron van het Gelderse Land- en Stadsrecht' opgekleefd, zij het niet ongecontesteerd. Het stadsrecht werd in de eerste helft van de zestiende eeuw opgetekend door Mathias Baux en aan het begin van de vorige eeuw wijdde Josef Maeckl er een artikel aan.³⁴ Maeckl schrijft: "*Aus verschiedenen Akten des Stadtarchives ist denn auch ersichtlich, dass das Buch der Stadt wiederholt als offizielle Rechtsquelle gedient hat, bis im Jahre 1620 das allgemeine Geldrische Landrecht an die Stelle des örtlichen Gewohnheitsrechtes trat.*"³⁵ Bij Janssen de Limpens staat echter klaar en duidelijk te lezen hoezeer er aan de kwaliteiten van Maeckl getwijfeld kan worden.³⁶ Ook Spijkerboer treft nauwelijks overeenkomsten aan tussen het voornoemde stadsrecht en het Gelderse Land- en Stadsrecht.³⁷ Bijgevolg vermoedt Spijkerboer dat het werk niet als rechtsbron bij het eigenlijke redactieproces dienst heeft gedaan. Ook zelf heb ik in het archief van de Staten van het Overkwartier geen stukken kunnen terugvinden die op zulk een letterlijke invloed kunnen wijzen. De enige keer dat Erkelenz ter sprake komt, is in verband met het ingewonnen advies betreffende het *voechtgeding*.³⁸

Tenslotte wil ik nog wijzen op een aantal documenten welke in het archief van de Staten van het Overkwartier terug te vinden zijn en welke kunnen wijzen op de invloed van vreemd gewoonterecht. Spijkerboer wees reeds op een aantal eedformulieren: "*Tot slot dient nog vermeld te worden, dat in de minuten van het Landrecht twee merkwaardige stukken zijn; het ene vermeldt de tekst van het eedformulier van een ambtman van Bommel en Bommel- en Tielrewaarde, het andere de tekst van het eedformulier van een landdrost uit de Graafschap Zutphen en schout van Lochem; de eerste tekst is bruikbaar gemaakt voor het Overkwartier, zodat te voorschijn komt het eedformulier van de ambtman; het andere heeft men gepoogd ook bruikbaar te maken; bij tekstvergelijking blijkt echter dat dit niet doorgegaan is, zoals het vermeld wordt in het Landrecht. Deze stukken staan alsnog geheel op zichzelf. Door welke oorzaken deze eedformulieren als voorbeeld gebruikt zijn, is vooralsnog een vraag.*"³⁹ Zelf heb ik nog een aantal andere documenten ontdekt welke het gebruik van vreemd gewoonterecht doen vermoeden. Zo zijn er fragmenten van de costumen van Utrecht, Gent en Nijmegen, de *Keure van Zeelandt* en het *Landcharter van Brabant* van 1292.

Wetgeving

Terecht onderschat ook Janssen de Limpens de sterke invloed van de wetgeving niet. Hij gaat zelfs zo ver terug in de tijd dat hij ook een rol weggelegd ziet voor de vroegmiddeleeuwse, Frankische *Lex Ribuaria*. Menig bepaling is zijns inziens immers terug te brengen op of ontleend aan deze Ripuarische wet. In concreto zou het gaan om de bepalingen met betrekking tot de meerderjarigheidstermijn.⁴⁰

De eerste concrete aanwijzingen van de invloed van vorstelijke wetgeving verschijnen later. De auteur doelt in de eerste plaats op de privileges afkomstig van de landsheer, beginnende bij het *privilegium de non-evocando* (1310) gaande tot de kanselarij-ordonnantie voor Gelderland van 1547.⁴¹

Later volgde nog meer wetgeving vanuit landsheerlijke hoek.⁴² Zo is er de nieuwe kanselarij-ordonnantie van 1609, een herziening van de rechten en bevoegdheden van het Hof van Gelre zoals ze waren vastgelegd in voornoemde kanselarij-ordonnantie van 1547. De herziening bracht het conflict omtrent de zaak der revisie of de 'regeling van hoger beroep' opnieuw aan de oppervlakte. Dit conflict was ontstaan in het kader van het ontwerp van 1564. Hierin kwamen niet alleen het Hof en de Staten tegenover elkaar te staan, maar ook de Staten zouden vanaf 1610 intern verdeeld geraken. Artikel 19 van de nieuwe kanselarij-ordonnantie stelde de oplossing ervan uit naar een afzonderlijk te maken ordonnantie. Het zijn uiteindelijk de aartshertogen Albrecht en Isabella geweest die op 17 november 1612 de *ordonnantie opt stuck van de reformatie der vonnissen* wisten door te drukken. Hierin werd het hoger beroep voorgeschreven op de hoofdgerechten van Roermond, Gelre en Venlo, en in tweede instantie voor het Hof van Gelre. Ook deze ordonnantie zou later nogmaals gereviseerd en vervangen worden door het *placaet aengaende de revisie* van 1613, waarbij het hoofdgerecht Roermond zijn taak en invloed verloren zag gaan ten voordele van het Hof, dat nu de revisie geheel in handen kreeg. Bijgevolg betekent het plakkaat het einde van de hoofdvaart, althans in civiele zaken. Hoofdzaak inzake *crimina* blijft evenwel bestaan, aangezien revisie van criminele zaken niet mogelijk was.

Eén van de meest besproken invloeden behelst het al dan niet doorwerken van de *Criminele Ordonnantien* (1570) van Filips II over het algemeen en in het *Gelderse Land- en Stadsrecht* in het bijzonder. In zijn artikel omtrent de rechtskracht van de ordonnantie op de stijl van procederen in criminele zaken van 9 juli 1570 behandelt Moorman van Kappen de adviesvraag van graaf Karel van Coblenz, gevolmachtigd minister van keizerin Maria Theresia, van 1765-1766 en de ingezonden adviezen nopens diezelfde ordonnantie.⁴³ Hierin laat de auteur zien dat het Hof van Gelre de mening is toegedaan dat de redacteurs van het landrecht zich eveneens bediend hebben van de ordonnantie op de stijl. Het Hof stelt het als volgt: "*Un examen réfléchi des règles prescrites sur cet objet par le droit statutaire de ce pays, homologué ... en 1619, découvre assez, que ses compilateurs ont eu devant eux ladite ordonnance du 9 juillet 1570, sur quoi ils paroissent les avoir moulées en grande parties. Il y a cependant des discordances, et encore des règles dans l'ordonnance qui ne sont pas droit statutaire et vice versa. ...*"⁴⁴ Het laat zien dat een groot deel van de ordonnantie in het landrecht 'gereciperd' zou zijn. In een bijlage bij het ingezonden advies laat het Hof zien op welke punten er overeenkomsten bestaan.

Ook één van de meest recente invloeden komt uit landsheerlijke hoek. Zo zullen ook de bepalingen van het *Eeuwig Edict* van 12 juli 1611 in het uiteindelijke landrecht geïntegreerd

worden. Ook Maurenbrecher vermeldde dit reeds in zijn overzicht.⁴⁵ Georges Martyn, die zijn proefschrift wijdde aan het *Eeuwig Edict*, behandelt echter niet de uitwerking ervan op de later geredigeerde costumen.⁴⁶

Geleerd recht in strikte zin

Onder meer bij de zojuist voornoemde Martyn staat te lezen hoezeer de wetgeving zelf onder invloed is komen te staan van het geleerde recht in brede zin.⁴⁷ Zo is er de medewerking en het advies van universitaires en rechtsgeleerden die zich bedienen van en laten inspireren door het Romeinse recht en alles wat de rechtsleer tot dan toe in boekvorm tot stand had gebracht. Desalniettemin wordt in de literatuur doorgaans aangenomen dat het geleerde karakter van het lokale, Roermondse recht tot aan het begin van de zestiende eeuw zeer gering was. Zo staat bij Berkvens, Venner en Spijkerboer te lezen dat, tot de afkondiging van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* in 1620, de schepenen van het Overkwartier recht spraken volgens het grotendeels ongeschreven gewoonterecht.⁴⁸ In hoeverre dit onderhevig was aan rechtsinvloeden van buitenaf, is een vraag welke nog niet onderzocht, laat staan beantwoord, is geweest. Beide auteurs wijzen evenwel op enkele aanwijzingen van externe zijde, welke een zekere Romeinsrechtelijke invloed kunnen doen vermoeden. Zo werd bijvoorbeeld in 1608 de verplichte schriftelijke procedure geïntroduceerd aan de hand van een instructie van de Roermondse schepenbank, waar voordien de keuze tussen mondeling en schriftelijk bleef bestaan.⁴⁹

Ook op basis van de academische opleiding van de leden van de schepenbank kan de invloed van het geleerde recht verondersteld worden. Desalniettemin is het lang wachten vooraleer de eerste, in het Romeinse recht gevormde, schepenen aan de bak komen. Zelfs in 1548 bevindt er zich onder het maximale aantal van twaalf schepenen nog geen enkele licentiaat in de beide rechten. De eerste verschijnt pas ten tonele in 1575. Zijn naam is Michael Oeyen. De tweede heet Marcelis Koichs. Hij werd in 1591 verkozen. Tot 1620 zou hun aantal op geen enkel moment uitstijgen boven de drie. Pas in het jaar dat het *Gelderse Land- en Stadsrecht* werd gepubliceerd, verdubbelde hun aantal tot zes.

Ook via appenzaken bij het Hof van Gelre moet de invloed van geleerd recht beperkt zijn gebleven. Want, hoewel het aantal licentiaten binnen het Hof maximaal was -naast twee raden costumier als deskundigen van het inheemse recht-, bleef de competentie van dit hof in eerste aanleg beperkt tot een aantal specifieke gevallen en werd het pas een beroepsinstantie vanaf 1613.⁵⁰ De invloed van Romeinsrechtelijk geschoolde juristen op de jurisprudentie binnen het Overkwartier komt dus relatief traag op gang. Een scharniermoment in de ontwikkeling van het geleerde karakter van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* komt er met de komst van Hendrik Uwens in 1615. Zijn aanwezigheid betekent een definitieve ommekeer.

Titelpagina van de eerste druk van het "Geldrische Landt- ende Stadt-rechten int Overquartier van Ruremundt" (1620). Gravure van Jan Collaert, graveur bij de Antwerpse drukkerij Plantijn-Moretus, naar een tekening van Pieter Paul Rubens. Bibliotheek RHCL.

De Antwerpse *Consuetudines compilatae* als *ratio scripta*

Wanneer Uwens in 1615 van Bree adviseerde een beroep te doen op de Antwerpse *Consuetudines compilatae* zou dit voor het Gelderse Land- en Stadsrecht ingrijpende gevolgen hebben. Uit wat nu volgt zal blijken dat de vierde Antwerpse redactie zo bepalend is geweest in het redactieproces van de costumen van het Overkwartier, dat haar rol vergeleken kan worden met die welke het gemene recht binnen de middeleeuwse rechtswetenschap speelde. Net zoals Lesaffer dit geleerde recht omschreef als de intellectuele context waarin het eigen recht zich bewoog en als hulpmiddel om de tekortkomingen van dat laatste te bestrijden, zo kan ook de verhouding van de *Consuetudines compilatae* ten opzichte van het Gelderse Land- en Stadsrecht op een gelijkaardige manier getypeerd worden.⁵¹ De *Consuetudines compilatae* fungeren als een ware *ratio scripta* voor Tilman van Bree en zijn medewerkers. Normen, structuur, terminologie, ... het werd allemaal -vaak letterlijk- overgenomen. Waar en hoe ingrijpend deze beïnvloeding heeft plaatsgevonden, zal in deze paragraaf centraal staan. Hierbij zijn wat en in welke mate de belangrijkste vragende voor- en naamwoorden.

Methode

Costumiëre acculturatie is een dubbel proces dat zowel materiële receptie als formele assimilatie omvat. Dit laatste deelaspect is vrij eenvoudig met het blote oog waar te nemen. Uitmaken waar er zich daadwerkelijk een receptie van vreemd, materieel recht heeft voorgedaan, is beduidend moeilijker. Van belang is namelijk de vraag in hoeverre een bepaalde rechtsregel al dan niet reeds tot het eigen, gewoonterechtelijk arsenaal behoorde en bijgevolg het resultaat is van een parallelle juridisch ontwikkeling in beide plaatsen, en niet van een materiële receptie. Dit kan niet uitsluitend bepaald worden op basis van het uitzicht van de regel *in se*. De mogelijkheid bestaat immers dat letterlijk geassimileerde artikels reeds lange tijd gewoonterechtelijk van kracht waren binnen het Overkwartier. Hetzelfde geldt voor niet-letterlijk geassimileerde artikels. Bovendien sluit het niet-letterlijke karakter van een regel niet noodzakelijk receptie uit. Het blijft namelijk mogelijk dat men verkoos het gerecipieerde artikel te herformuleren. Kortom, louter op basis van het al dan niet letterlijk concorderen van regels kunnen geen definitieve uitspraken gedaan worden met betrekking tot het receptieve gehalte. Uitsluitsel hieromtrent kan enkel bekomen worden aan de hand van een onderzoek naar de feitelijke rechtspraak op basis van procesdossiers of rechtspraakverzamelingen daterend van de periode die aan de costumiere acculturatie voorafging. Aangezien zulk een analyse, *ratione temporis*, niet tot de mogelijkheden behoorde, kan ik enkel met zekerheid spreken van assimilatie aan het Antwerpse recht.

Toch, hoezeer figuren als Hendrik Uwens ook benadrukt hebben geen vreemd recht te willen opdringen, bestaan er aanwijzingen om te geloven dat de materiële receptie niet onderschat mag worden. Zo bevat het Gelderse Land- en Stadsrecht verschillende ti-

tels welke zeer Antwerps van aard zijn en welke men doorgaans niet verwacht binnen de klassieke, Brabantse costume. In concreto doel ik hier op de ongebruikelijke uitwerking van de handels- en andere verbintenrechtelijke titels binnen het Overkwartierlijk recht. Een tweede aanwijzing gaat schuil in het uitzonderlijk hoge aantal artikels dat de Roermondse compilatie telt. Met haar 1990 artikels onderscheidt deze zich wederom van de doorsnee redactie en meer nog van haar vroegere ontwerpen. Het eerste ontwerp van 1564 telt immers slechts 113 artikels in totaal. Dit kan enkel verklaard worden met behulp van de Antwerpse invloed en ik meen dan ook niets anders te kunnen concluderen dan dat naast de assimilatie ook de receptie enorm geweest moet zijn. Een andere manier om een idee te schetsen van de ontvankelijke opstelling van de Roermondse *compilatores* bestaat er niet, tenminste zolang er geen versie van het ontwerp van Tilman van Bree wordt teruggevonden. Een andere manier om een idee te schetsen van de ontvankelijke opstelling van de Roermondse *compilatores* bestaat er niet, tenminste zolang er geen versie van het ontwerp van Tilman van Bree wordt teruggevonden. Het vroegste ontwerp waarover ik kon beschikken is het document dat ik ben gaan aanduiden als 'versie B'. Het dateert van na de tussenkomst van Uwens en bevindt zich in het archief van de Staten van het Overkwartier.⁵² De letteraanduiding is het gevolg van de positie binnen het archiefbestand te beginnen bij nummer 582 en de letter A tot nummer 590 en de letter I. De B-versie is de oudst kenbare versie tot dusver. Binnen het geneseproces volgt versie C hier onmiddellijk op. De H-versie sluit nauw aan bij de meest recente uitgave van Berkvens, Venner en Spijkerboer. Deze rangschikking is het resultaat van een minutieuze onderlinge vergelijking van de verschillende conceptversies. Ook dateren is tot op zekere hoogte mogelijk, met name door het hanteren van een *terminus ante quem* en een *terminus post quem*, afkomstig uit de wordingsgeschiedenis van de compilatie zoals ze beschreven staat in de inleiding op voornoemde uitgave. Zo dateren de versies B en C van de periode voor het voorjaar van 1617. In die periode werd immers de titel omtrent het voogdgeding aan het ontwerp toegevoegd en deze ontbreekt nog in zowel versie B als versie C. Versie H van zijn kant ligt veel dichter bij de definitieve versie. Omdat de paragraaf omtrent de pandgoederen in deze versie nog steeds ontbreekt, en de titel omtrent het voogdgeding al wel is toegevoegd, moet deze H-versie dus tussen het voorjaar van 1617 en juni 1618 tot stand zijn gekomen.⁵³

Ondanks de hoge mate van waarschijnlijkheid waarmee verwacht kan worden dat er ook heel wat Antwerps recht werd gereciperd, zal ik me in deze paragraaf beperken tot datgene waarover ik me met zekerheid uitlaten kan, namelijk de letterlijke assimilatie van het Gelderse Land- en Stadsrecht aan de Antwerpse *Consuetudines compilatae*.⁵⁴ De enige manier om deze letterlijke assimilatie te beschrijven, is via de identificatie van alle artikels welke afkomstig zijn van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* en in het Gelderse Land- en Stadsrecht werden geïntegreerd. In concreto behelst deze onderneming een parallelle vergelijking van beide teksten. Door beiden naast elkaar te leggen en voor elk

Overkwartierlijk artikel in de *Consuetudines compilatae* op zoek te gaan naar een letterlijke equivalent, kan een beeld worden verkregen van de mate waarin de assimilatie begrepen moet worden. Dat deze manier ook meteen de meest omslachtige en tijdrovende is, spreekt voor zich.⁵⁵

Uit deze parallelle vergelijking is gebleken dat maar liefst 923,5 artikels binnen het *Gelderse Land- en Stadsrecht* over een letterlijke equivalent binnen het geredigeerde, Antwerpse gewoonterecht beschikken. Dit absolute aantal geassimileerde artikels of concordanties komt overeen met een assimilatiegraad van 47 procent op een totaal van 1990 artikels. Met andere woorden, zo goed als de helft van het geredigeerde, Overkwartierlijke recht is identiek aan het Antwerpse gewoonterecht zoals het in de *Consuetudines compilatae* verzameld werd. Dit cijfer is echter te abstract en te algemeen. De meest interessante informatie bevindt zich dan ook op de niveaus tussen het bos en de bomen, meer specifiek die van de afzonderlijke titels en hun verschillende paragrafen. Ook een voorstelling per deel maakt het mogelijk enkele vaststellingen te doen, zoals blijkt uit onderstaande tabel A.

Tabel A. De assimilatiegraad van het Gelderse Land- en Stadsrecht per deel.

Deel	Aantal artikels	Aantal concordanties	Assimilatiegraad, in %
I	331	195	58,9
II	297	174	58,6
III	401	159	39,7
IV	385	268	69,6
V	344	0	0
VI	232	142	61,2

Het *Gelderse Land- en Stadsrecht* blijkt vooreerst een zeer evenwichtige compilatie te zijn. Elk deel bestaat uit 200 tot 400 artikels. Daarnaast springt de totale afwezigheid van elke concordantie in het vijfde, civielrechtelijke deel in het oog. Het deel getuigt met andere woorden als geen ander van een gezonde dosis creativiteit en originaliteit. Bovendien mag ook de mogelijke rol van andere compilaties naast de *Consuetudines compilatae* niet onderschat worden.⁵⁶ Het ontbreken van concordanties in dit vijfde deel is er mede verantwoordelijk voor dat de gemiddelde assimilatiegraad van het geheel de 50 procent niet overstijgt.⁵⁷ Dit betekent dat de assimilatiegraad in de andere delen aanzienlijk hoger ligt dan aanvankelijk op basis van het algemene gemiddelde kon worden aangenomen. Het vijfde deel buiten beschouwing gelaten, gaat het nog steeds om 923,5 geassimileerde artikels, maar nu slechts op een totaal van 1616 artikels. Bijgevolg neemt de gemiddelde assimilatiegraad toe tot 58 procent. De delen I, II en III uit het *Gelderse Land- en Stadsrecht* schommelen rond dit gemiddelde van bijna 60 procent. Enkel binnen deel III en deel IV wordt deze doorsnee waarde licht uit balans gebracht, meer bepaald met respectievelijk 20 en 10 procent. Het erfrecht

en de andere manieren om goederen te verkrijgen, beperken zich tot 40 procent, waar het verbintenissenrecht bijna de kaap van 70 procent overschrijdt.

Voorgaande tabel blijkt echter snel uitgeput te zijn. Bijgevolg dringt zich een analyse op het niveau van de titels op. Dit zal ik voor elk deel afzonderlijk doen.

Deel I ... spreekende van rechten den persoenen aengaende ...

In tegenstelling tot de Antwerpse *Consuetudines compilatae*, bevat het *Gelderse Land- en Stadsrecht* geen afzonderlijk deel dat het stedelijk bestuur en rechterlijke organisatie behandelt. De inrichting van het bestuur en de organisatie van de rechtspraak binnen het Overkwartier zijn samen met het personen- en het familierecht in deel I aan de orde. Vermoedelijk mag hiervoor een verklaring gezocht worden in het feit dat de bestuurlijke en juridische instellingen te Roermond beduidend minder waren uitgebouwd dan dit in de Antwerpse handelsmetropool het geval was.⁵⁸ Zoveel aandacht voor de stedelijke overheid was men binnen het Overkwartier niet gewend. In het ontwerp van 1564 ontbreekt zelfs elke referentie naar de regisseurs van het juridische bedrijf. Dit verandert vanaf 1615, ongetwijfeld onder invloed van Hendrik Uwens.

Ook de positie van de desbetreffende titel 1.1 (*Van officiers oft amptluyden ende schepenen ende hun officie*) binnen het geheel van de compilatie heeft men aan de kersverse kanselier te danken. Ik ben niet in staat geweest te achterhalen waar deze titel omtrent de officiers zich aanvankelijk ophield, maar uit de notities van Uwens blijkt alleszins dat deze titel pas later naar het begin van de compilatie werd overgeplaatst. In een (niet te dateren) memorie *opt beworpt van het landrecht* schrijft de kanselier immers het volgende: *Ick zoude de[n] titel va[n] officiers en[de] he[n]ne eeden ierst stelle[n] e[nde] daer naer laeten volghe[n] van rechte gehoude p[er]soene[n], e[nde] voirts de reste soe ick die geseight heb.*⁵⁹ Vast staat ook dat deze officiers niet bij het personenrecht werden ondergebracht omdat men hen te letterlijk als *personae* interpreteerde. Dit blijkt uit het vervolg van dezelfde memorie, alwaar Uwens adviseert de procureurs bij het burgerlijk procesrecht te behandelen: *Den titel va[n] procureurs oft volmachtghe en[de] voerwi[n]ders dient a part geschreven om ergherens gesteldt te worden daer het behoort. Dwelck mij dunckt dat zoude mooghe[n] wesen int beghinsel va[n] het deel va[n] rechtsvoirderinghe naer den ierste[n] titel oft daeromtrent.*⁶⁰ Uiteindelijk komen ze terecht binnen de achtste titel van het burgerlijk procesrecht uit deel V (*Van procureurs oft voorspreeckers, volmechtige ende voirmunders*).

Dat er binnen deze bestuursrechtelijke titel 1.1 nauwelijks concordanties met Antwerpse artikels terug te vinden zijn, wekt weinig verbazing. Gezien het regiogebonden karakter van het onderwerp en de specifieke genese van elke instelling waar dan ook, kent ook hier deze titel een uiterst eigen en originele invulling. De bestuurlijke en rechtelijke organisatie van elke stad of regio is immers geworteld in een sterke traditie en niet in vergelijkbare instellingen binnen de Antwerpse stadsmuren.⁶¹ Dit verklaart het ontbreken van elke vorm van assimilatie, zoals kan worden vastgesteld in tabel B.

Tabel B. De assimilatie aan Antwerps recht binnen deel I van het Gelderse Land- en Stadsrecht.

Titel	Assimilatiegraad in % (titel)	Aantal artikels (paragraaf)	Aantal concordanties (paragraaf)	Assimilatiegraad in % (paragraaf)
Titel 1.1	0,0	§1: 5	0	0,0
		§2: 7	0	0,0
		§3: 8	0	0,0
		§4: 6	0	0,0
Titel 1.2	27,2	§1: 38	10	26,3
		§2: 27	12	44,4
		§3: 20	0	45,0
		§4: 14	0	0,0
		§5: 15	0	0,0
Titel 1.3	74,2	§1: 8	0	87,5
		§2: 4	0	75,0
		§3: 4	0	50,0
		§4: 4	0	50,0
		§5: 6	0	100,0
		§6: 5	0	60,0
Titel 1.4	87,2	§1: 23	20	87,0
		§2: 19	18	94,7
		§3: 12	11	91,7
		§4: 49	49	100,0
		§5: 26	23	88,5
		§6: 19	0	42,1
Titel 1.5	100,0	§1: 12	12	100,0

Ten aanzien van de overige persoons- en familierechtelijke titels binnen dit deel heeft men zich duidelijk wel laten inspireren door het Antwerpse model. Zo correspondeert de opvolging van de aanwezige titels de volle honderd procent met die van het persoonsrechtelijke, tweede deel uit de Antwerpse *Consuetudines compilatae*. Enkel de vierde titel uit de *Consuetudines compilatae* omtrent bastaarden ontbreekt in het Gelderse Land- en Stadsrecht, tenminste als afzonderlijke titel. Oudere inhoudstafels getuigen namelijk dat dit aanvankelijk niet zo was. Zowel voorontwerp B als C kenden een aparte titel toe aan de rechten van de bastaardkinderen. In beiden komt evenwel enkel de erfrechtelijke status van de onwettige kinderen aan bod (*Van bastarden ende hunne versterffnisse*).⁶² Later wordt de titel tot paragraaf 5 (*Versterffnisse van bastarden*) gedegradeerd binnen titel 3.7 (*Van wettige versterffnisse of successie*).⁶³

De trend van parallelle structuren zet zich echter niet door tot op het niveau van de paragrafen. Zo telt de Antwerpse redactie bijvoorbeeld meer paragrafen met betrekking tot het huwelijksvermogensrecht dan het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Dit verbaast me op het eerste gezicht, net als de uiterst lage assimilatiegraad van titel 1.2 (*Van rechten van gehylickte personen*), met name omdat het juist deze titel was welke de aanleiding vormde voor Hendrik Uwens om de Roermondse redacteurs het gebruik van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* aan te raden.⁶⁴ Dat deze materie uiteindelijk weinig gelijkenis vertoont met het Antwerpse voorbeeld, kan verklaard worden aan de hand van twee redenen. Ten eerste heeft deze ganse titel omtrent het huwelijksvermogensrecht Hendrik Uwens, ook na de assimilatie aan Antwerps recht, nog heel wat kopzorgen bezorgd. Hij heeft de tekst nog verder uitgewerkt en voorstellen tot wijzigingen aan de redacteurs overgemaakt.⁶⁵ Bovendien gaat het hier om één van de meest traditionele, costumiere rechtsfiguren, dat ook al in het ontwerp van 1564 aan bod kwam.⁶⁶ Dit getuigt van een eigen traditie in deze aangelegenheden en mogelijk ligt hier een bijkomende verklaring voor de discrepantie die er bestaat tussen de wijze waarop beide titels, respectievelijk in Antwerpen en Roermond, werden uitgewerkt. Bijgevolg overstijgt de assimilatiegraad nauwelijks de 25 procent. Deze is zelfs nihil in de paragrafen 4 (*Wat goederen men in 't scheyden des hylicxgerechtigheyt ende andersints halt voor erf-felicke oft onruerlick patrimonial ofte aengestorven, gewonnen oft veroverde, ruerlicke ofte haffelicke goederen*) en 5 (*Schulden ende lasten van den sterffhuysen van gehylickte personen ende betalinghe derselver*). Desalniettemin blijkt uit de oudere B- en C-versies met een hoge graad van waarschijnlijkheid dat ook met betrekking tot deze titel de Antwerpse compilatie, en dan titel 2.1 in het bijzonder, als uitgangspunt heeft gefungeerd. Deze titel werd echter zodanig herwerkt dat assimilatie en originaliteit respectievelijk een diepte- en hoogtepunt bereikten.

Het toont nog maar eens aan dat de *Consuetudines compilatae* ook op persoonsrechtelijk vlak nooit veraf waren. Dit blijkt des te meer uit de overige drie titels omtrent de rechten tussen de ouders en hun kinderen (titel 1.3), de wezen en hun voogden (titel 1.4) en tenslotte de rechten van ongehuwde vrouwen (titel 1.5). Het aantal geassimileerde artikels binnen deze titels bedraagt minstens 75 procent. Wat de ongehuwde vrouwen betreft, is de assimilatie zelfs compleet. Wegens het ontbreken van een vergelijkbare titel of overeenkomstige artikels in alle vroegere concepten, lijkt het me acceptabel in dit geval ook van receptie te spreken. Noch in de B-versie, noch in de C-versie komt het thema aan bod. Pas in de H-versie verschijnt een titel genaamd *Van ongehylchde vrouwen*. De veronderstelde receptie is overigens ook van toepassing op de twee overige titels, welke voor meer dan drie kwart naar het voorbeeld van de *Consuetudines compilatae* werden samengesteld. Enkel met betrekking tot paragraaf 6 van titel 1.4, omtrent de onderlinge schulden tussen voogden en wezen, en paragrafen 3 (*Verplichtinghe der kinderen tot hun alders, ende straefder moetwillighen*), 4 (*Gerechtigheyt der alderen tot de goeden bij hun kinderen vercreghen*) en 6 (*Testamenten, hylicxvoorwaarden, contracten ende rechtsvoorderinghe der kinderen*) van titel 1.3 omtrent de onderlinge rechten en plichten van ouders en kinderen, grijpt men terug naar de eigen formulering, het originele recht.

Wat binnen deze thematiek echter het meest in het oog springt, is dat de titel omtrent de *momborije* of voogdij nauwelijks origineel is, terwijl dit doorgaans één van de belangrijkste onderdelen vormde van de Brabantse costume.⁶⁷ Bovendien kende dit thema ook in het eerste ontwerp van 1564 een aanknopingspunt met de titel *Wylche mundich und onmundich syn*.⁶⁸ Desalniettemin beschikt hier slechts iets meer dan een tiende van de artikels over een eigen, originele formulering. Deze concentreren zich voornamelijk in paragraaf 6 omtrent de onderlinge schulden tussen voogden en wezen. Met andere woorden, bijna 90 procent werd letterlijk aan de *Consuetudines compilatae* ontleend. Op basis van de oudere concepten ziet het er bovendien naar uit dat gans titel 1.4 omtrent de voogdij werd gereciperd, waarna hij -zo blijkt uit het verschillend uitzicht van de definitieve versie- werd aangepast aan de eigen gebruiken waar men dit nodig achtte. Zo getuigt de overeenkomstige titel in de C-versie van een identieke structuur als die van titel 2.5 uit de *Consuetudines compilatae*.⁶⁹ Vergelijking van beide compilaties heeft echter aangetoond dat bijlange niet alle artikels uit de *Consuetudines compilatae* werden overgenomen. Men ging eerder selectief te werk. Kortom, men selecteert, men kopieert en men modificeert.

Deel II ... spreekende van verscheiden gedaente oft gesteltenisse van goederen, lasten ende servituyten oft dienstbarheiden daerom commende.

Het tweede deel van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* betreft het goederenrecht. Nadat een eerste titel (*Van verscheidenheit van goederen*) de verschillende types van goederen definieert, komen ook de renten (titels 2.2 en 2.3), het vruchtgebruik (titel 2.4) en de naburige rechten (titels 2.5 en 2.6) aan bod. Net zoals het derde deel, dat de manieren verzamelt waarop goederen verkregen kunnen worden, gaat dit tweede deel terug op deel III van de *Consuetudines compilatae*. Te Antwerpen werd evenwel geen onderscheid gemaakt tussen de goederen enerzijds en de manieren waarop deze te verkrijgen zijn anderzijds. De *ratio* achter de beslissing om binnen het *Gelderse Land- en Stadsrecht* beide zaken op te splitsen in twee afzonderlijke delen, kan echter niet gedestilleerd worden uit de persoonlijke notities van Hendrik Uwens, noch uit de marginale glossen toegevoegd aan de bescheiden in het archief van de Staten van het Overkwartier. Het enige waar ik met zekerheid over spreken kan, is dat de ingreep behoorlijk laat in het redactieproces is doorgevoerd. Hierbij baseer ik me op een inhoudstafel welke wordt bewaard in het archief van de Staten van het Overkwartier.⁷⁰ Deze leunt qua inhoud zeer nauw aan bij de definitieve tekst uitgegeven door Berkvens, Venner en Spijkerboer, maar telt slechts vijf delen. Het goederenrecht werd nog steeds niet opgesplitst.

Met 58,6 procent aan geassimileerde artikels bevindt dit tweede goederenrechtelijke deel zich, net als het eerste en het laatste deel, in de spreekwoordelijke middenmoot. Tabel C geeft de spreiding weer van de concordanties.

Tabel C. De assimilatie aan Antwerps recht binnen deel II van het Gelderse Land- en Stadsrecht.

Titel	Assimilatiegraad in % (titel)	Aantal artikels (paragraaf)	Aantal concordanties (paragraaf)	Assimilatiegraad in % (paragraaf)
Titel 2.1	0,0	§1: 13	0	0,0
Titel 2.2	84,4	§1: 19	17	89,5
		§2: 12	11	91,7
		§3: 20	15	75,0
		§4: 13	11	84,6
Titel 2.3	7,7	§1: 28	3	10,7
		§2: 5	0	0,0
		§3: 6	0	0,0
Titel 2.4	40,5	§1: 10	2	20,0
		§2: 11	6	54,5
		§3: 8	8	100,0
		§4: 8	1	12,5
		§5: 5	0	0,0
Titel 2.5	76,9	§1: 19	17	89,5
		§2: 8	8	100,0
		§3: 22	22	100,0
		§4: 8	8	100,0
		§5: 10	10	100,0
		§6: 8	8	100,0
		§7: 33	10	30,3
Titel 2.6	48,4	§1: 7	7	100,0
		§2: 5	5	100,0
		§3: 3	3	100,0
		§4: 5	0	0,0
		§5: 11	0	0,0

Het tweede deel opent meteen met de grootste verrassing van het geheel. Hoewel ook in het derde deel van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* de spits wordt afgebeten door een titel omtrent de *verscheydentheyt van goeden*, blijkt de Roermondse versie hiermee geen enkele letterlijke gelijkenis te vertonen. Bovendien blijkt de titel pas zeer laat aan het geheel te zijn toegevoegd. Zowel in de oudste versies B en C, als in de meer recente H-versie ontbreekt het thema. Ook het ontwerp van 1564 bevat slechts één artikel omtrent *gewonnen und geworven guederen*. Het ziet er dus naar uit dat deze titel één van de laatst doorgevoerde modificaties inhoudt.⁷¹ Dit klopt. Op basis van oriënterende gesprekken welke in oktober 1617 plaatsvonden tussen Hendrik Uwens enerzijds en de tot visitatie aangestelde raadsheren van de

Geheime Raad, Willem van Grijsperre en Willem van Steenhuis, anderzijds, blijkt dat een titel omtrent de verscheidenheid van goederen, hoewel deze ontbrak, toch wenselijk werd geacht. Hendrik Uwens zou er te Brussel aan werken terwijl de bevoegde commissarissen de rest van het ontwerp bestudeerden.⁷²

Naast deze eerste titel kent ook de derde titel omtrent het afdwingen van de betaling van renten weinig raakvlakken met het Antwerpse recht. Maar liefst 36 van de 39 artikels geven blijk van een maximum aan originaliteit. Ook op structureel vlak werden hier wijzigingen doorgevoerd. In tegenstelling tot Antwerpen wordt nu een onderscheid gemaakt tussen de renten en de procedure die gevolgd moet worden om de betaling van de renten te verzekeren. Eenzelfde logica wordt overigens toegepast bij de *erffdiensden en nabuerlijke rechten*. De opsplitsing van beide rechtsfiguren vond plaats in de leemte tussen versie C en versie H. In de oudere C-versie behoorde het gerechtelijk vervolg namelijk nog als paragraaf tot de desbetreffende titel zelf. Wat het vruchtgebruik betreft, heeft men er, vreemd genoeg en *a contrario* voornoemde logica, voor gekozen beide zaken als één geheel te behandelen. De reden hiervoor is me onduidelijk gebleven.⁷³

Het valt bovendien op dat de titels aangaande het 'rechtelijk vervolg' meer origineel zijn dan die omtrent de renten en de erfdiensten en naburige rechten zelf. Naast de reeds besproken derde titel omtrent het 'rechtelijk vervolg' van de betaling van renten is ook de laatste titel omtrent het 'rechtelijk vervolg' van erfdiensten en naburige rechten voor de helft origineel. Dit is evenwel louter aan paragrafen 4 (*Clachte oever sijns naebuurs gebreeck in 't batten, ofte besorgen van sijn landt tegens d'affdrift van den stroem*) en 5 (*Clachte ende vervolch op schade bie der naebuuren ende andere beesten gedaen*) te wijten. Het verschil in de aard van de inhoud lijkt bijgevolg niet de oorzaak te zijn van de hogere (titels 2.2 en 2.5) en lagere (titels 2.3 en 2.6) assimilatiegraad. Ook binnen de titel omtrent het vruchtgebruik (titel 2.4) is hier geen bevestiging voor te vinden. Hier zijn het de eerste paragraaf (*Waertoe ein tochtener gehalden is*) en de twee laatste paragrafen (*Tochte ende cost van batten van affdrijvende landt, mitsgaders van holtgewas ende vergenckelicke goederen tot tochte en Eindinge van de tochte ende tochts clachte*) die het meest origineel zijn en er voor zorgen dat de ganse titel een assimilatiegraad bekomt van slechts 40 procent. Dit percentage dankt de titel aan paragraaf 3 (*Tochte van ein affgebrandt ofte omgevallen huys*) en in mindere mate ook aan paragraaf 2 (*Des tochtener gebruik ende geniet soe doir hemselve als anderen*).

Het ontbreken van een trend neemt echter niet weg dat de percentages van de titels 2.2 en 2.5 aan de zeer hoge kant liggen. Zij werden respectievelijk voor 84,4 en 76,9 procent aan het Antwerpse model geassimileerd. Absoluut gaat het hier om 54 en 83 artikels. Titel 2.5 omtrent de naburige rechten is, op paragraaf 7 aangaande hoven en landerijen na, zelfs zo goed als volledig naar het model van Antwerpen ingevuld. Gezien het weinig agrarische karakter van de handelsmetropool aan de Schelde verrast het ontbreken van een paragraaf gewijd aan landerijen en hoven niemand. Binnen het Overkwartier daarentegen is deze paragraaf er meteen bij vanaf versie B. De overige paragrafen zijn identiek aan die van

de *Consuetudines compilatae*. Ik meen te mogen veronderstellen dat in dezen receptie van Antwerps recht onvermijdelijk moet geweest zijn. Titel 2.2 omtrent de renten kent zelfs nog een hogere assimilatiegraad. De ontlening is nu echter meer gelijkmatig verspreid over de verschillende paragrafen dan dat dit het geval is in voornoemde titel 2.5.

Deel III ... inhoudende verscheiden middelen ende manieren daerbie den eigendom oft erffelickheit van goederen vercregen wordt.

Het derde deel omvat het resterende goederenrecht dat de manieren verzamelt waarop goederen verkregen kunnen worden. Bijgevolg bevat dit deel ook erfrechtelijke titels zoals die omtrent het testament en het testaat erfrecht. Met slechts 39,7 procent aan concordanties is de inhoud van dit deel beduidend minder aan het Antwerpse model geassimileerd dan de overige onderdelen van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Enkel het burgerlijk procesrecht van deel V is nog origineler van aard. Mijns inziens ligt de verklaring hiervoor deels in het feit dat rechtsfiguren als de naasting (titel 3.3) en de *successio ab intestat* (titels 3.7, 3.8, 3.9 en 3.10) tot de belangrijkste, costumiere rechtsfiguren behoren.⁷⁴ Ook te Roermond nemen zij een aanzienlijk deel van de artikels voor hun rekening. Verder kende ook het testamentair erfrecht (titel 3.6) een hoge frequentie onder de Brabantse costumen, dit evenwel gepaard gaande met een doorgaans te beperkte uitwerking. Een andere reden voor de lage assimilatiegraad schuilt ongetwijfeld in het feit dat alle voornoemde titels, inclusief die omtrent de prescriptie (titel 3.4) en de giften (titel 3.5), reeds in het eerste ontwerp van 1564 aan bod kwamen.⁷⁵ Dit getuigt van een eigen traditie en verraadt uiteraard een zekere ervaring met de materie. Bijgevolg overschrijden de titels 3.2 tot en met 3.7 dan ook nergens de grens van 50 procent.

Tabel D. De assimilatie aan Antwerps recht binnen deel III van het Gelderse Land- en Stadsrecht.

Titel	Assimilatiegraad in % (titel)	Aantal artikels (paragraaf)	Aantal concordanties (paragraaf)	Assimilatiegraad in % (paragraaf)
Titel 3.1	69,2	§1: 25	14	56,0
		§2: 14	13	92,9
Titel 3.2	37,9	§1: 37	3	8,1
		§2: 9	8	8,9
		§3: 12	11	91,7
Titel 3.3	36,0	§1: 24	9	37,5
		§2: 15	6	40,0
		§3: 11	4	36,4
		§4: 17	2	11,8
		§5: 8	6	75,0
Titel 3.4	48,3	§1: 7	6	85,7

		\$2: 10	5	50,0
		\$3: 12	3	25,0
Titel 3.5	18,5	\$1: 14	1	7,1
		\$2: 4	3	75,0
		\$3: 9	1	11,1
Titel 3.6	30,2	\$1: 18	12	66,7
		\$2: 15	1	6,7
		\$3: 19	3	15,8
		\$4: 11	3	27,3
Titel 3.7	4,3	\$1: 12	0	0,0
		\$2: 10	0	0,0
		\$3: 6	0	0,0
		\$4: 12	0	0,0
		\$5: 7	0	0,0
		\$6: 10	2	20,0
Titel 3.8	84,6	\$1: 13	11	84,6
Titel 3.9	94,1	\$1: 17	16	94,1
Titel 3.10	65,2	\$1: 23	51	65,2

In dit opzicht springt de eerste titel (*Van erfñeniss, opdrachte, levering, cessie oft overgifte ende verbintenisse van goederen*) evenwel uit de band met een assimilatiegraad van bijna 70 procent. Dit is in de eerste plaats te wijten aan paragraaf 2 omtrent de *levering ende cessie oft overgevinge van gereide goederen ende uuytstaende schulden*. Hoewel deze eerste titel zijn introductie reeds kent in versie B, verschijnt de term *levering* pas te Roermond samen met de H-versie. In de B-versie daarentegen staat diezelfde titel, samen met de latere titel 3.2 (*Van gerichtelike clagten ter sake van erfñelike ende ruerlicke goederen*) aan het begin van het nog te splitsen, goederenrechtelijke deel. Op de ingevoegde folio, waar Uwens een opdeling van dit tweede deel voorstelt, bevindt zich eveneens de opdracht beide titels naar het nieuwe derde deel te verhuizen.⁷⁶ Ook deze tweede titel omtrent gerechtelijke klachten in verband met roerende en onroerende goederen, werd sterk geassimileerd en dit hoofdzakelijk in de tweede (*Vervolgh van ruerlicke vercochte, vertroude, uuytgeleende ende uuytgedaene goederen om te wercken*) en de derde (*Vervolch van verloeren ende gestoelen goederen*) paragraaf. De eerste paragraaf (*Clachte wegen 't besitt, gebruick ende eigendom van erfñelike goederen*) daarentegen is zo goed als geheel origineel.

Andere paragrafen waar de assimilatiegraad behoorlijk hoge waarden aanneemt, zijn paragraaf 2 van titel 3.5 omtrent de giften en paragraaf 1 van titel 3.6 omtrent het testamentair erfrecht. Bij de *donatio* gaat het om de *aenveerdinge oft aenneming van giften* en bij het testament betreft het de *maniere van testamenten te maecken*. Wat de overige paragrafen betreft, blijken deze titels uiterst origineel te zijn.

Ook de laatste drie titels werden zeer sterk naar Antwerps model geconstrueerd. Zij regelen het aanvaarden van een erfenis en de betaling van de schulden, het inbrengen van de erfgenamen in het erf- of sterfhuis en de scheiding en deling van de erfenis en andere gemeenschappelijke goederen. Deze drie titels waren tevens aanwezig in de vroegere versies H en C. In de B-versie daarentegen ontbreekt de achtste titel omtrent het aanvaarden van de erfenis en de betaling van de schulden. Desondanks lijken de drie titels duidelijk op Antwerpen terug te gaan. De kans dat er met andere woorden ook van receptie gesproken mag worden, is mijns inziens reëel.

Enigszins opvallend is ook dat men geweigerd heeft de vierde paragraaf binnen de Antwerpse titel omtrent de *successio* over te nemen. Deze behelst de *aenveerdinge van den sterffhuijse onder beneficie van inventaris* en wordt door Gilissen bestempeld als een voorbeeld van romanisatie via provinciale wetgeving. Gilissen situeert dit in de eerste helft van de zestiende eeuw. Het Overkwartier lijkt er echter aan het begin van de zeventiende eeuw nog niet klaar voor te zijn.⁷⁷

Dat paragraaf 5 van titel 3,7 omtrent de erfrechtelijke status van bastaarden geheel verschillend is, strookt met de idee van Godding dat te Roermond de rechten van de bastaard beperkter zijn. Zo wordt hen bijvoorbeeld elk recht van *successio* ontnomen, waar bijvoorbeeld in Antwerpen het onwettig kind van de moeder erven kan.⁷⁸

Deel IV ... spreekt van contracten, handelingen ende verbintenissen.

Na het op één na minst geassimileerde deel kom ik naadloos terecht bij het meest geassimileerde deel, met name het contract- en handelsrecht van deel IV. Met 69,7 procent bestaat geen enkel ander deel van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* uit zoveel artikels, meer bepaald 268, welke letterlijk uit de Antwerpse *Consuetudines compilatae* werden overgenomen. De reden hiervoor is dubbel en ligt voor de hand. Ten eerste is er de aanwezigheid van het handelsrecht. Terwijl titels omtrent borgtochten, contracten en huur doorgaans wel deel uitmaakten van de Brabantse costumen, kan dit niet gezegd worden van het handelsrecht.⁷⁹ Ten tweede werd deze materie in de Antwerpse *Consuetudines compilatae* op uitzonderlijke wijze uitgewerkt, wat begrijpelijk is gezien de commerciële rol van een handelsmetropool als Antwerpen in de zestiende en zeventiende eeuw. Bijgevolg moet dit een enorme indruk hebben gemaakt op de samenstellers van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Enigszins verblind door de uitmuntende kwaliteit van het Antwerpse handelsrecht en wegens het gebrek aan eigen, commerciële regelgeving, verwacht ik dan ook dat men het merendeel vanuit het Antwerpse recht gereciperieerd heeft. Het verbaast me dan ook des te meer dat het juist deze, eerder traditionele, titels omtrent huur (titel 4.4) en borgtochten (titel 4.8) zijn, die binnen het vierde deel tot de meest geassimileerde titels behoren. Zo is titel 4.4 omtrent de huur en de pacht, althans wat betreft de paragrafen omtrent de huur, zo goed als volledig aan het Antwerpse model geassimileerd. Het gros van de originele artikels bevindt zich binnen de paragrafen aangaande de pacht. Het betreft paragrafen 3 (*Verpachtinge van goederen*) en

5 (*Van erffpachten*). Dit is evident aangezien zij pas in latere instantie door Uwens werden geconcipeerd, met name op het moment dat hij zich in het kader van de homologatie van het landrecht te Brussel bevond. Beide paragrafen ontbreken dan ook in de versies B en C. Uiteindelijk zou deze materie in juni 1618 officieel door het thuisfront worden goedgekeurd en aan het geheel van de ontwerptekst worden toegevoegd.⁸⁰

Mijn verbazing wordt nog groter wanneer een eerder ongebruikelijke titel als titel 4.3 omtrent *coop ende coopmanschap* tot de minst geassimileerde titels binnen deel IV blijkt te behoren en ook andere typisch handelsrechtelijke titels zoals titel 4.5 (*Van gemeinschap van handel ende onverdeilde goederen*) en titel 4.6 (*Van bevelhebbers, factuers ende maeckelaers*) niet de volle honderd procent aan het Antwerpse model ontleend werden. Verder -zoals blijkt uit tabel E- blijven de verrassingen beperkt en liggen de vaststellingen in de lijn van wat ik zojuist heb uiteengezet: hoe traditioneler de rechtsmaterie, des te lager de assimilatiegraad.

Aangezien er, op de documenten omtrent titel 4.1 (*Bestendige en onbestendige contracten*) en titel 4.7 (*Pand en pandgoederen*) na, in het archief van de Staten van het Overkwartier nauwelijks materiaal bewaard is gebleven dat een bijdrage kan leveren tot de kennis van de genese van het vierde deel, vermoed ik dat de totstandkoming ervan met weinig discussie, oponthoud en tegenslagen verlopen is. Ik ga er van uit dat het gebrek aan ervaring in dezen aan de basis heeft gelegen van zulk een ontvankelijke opstelling en bijgevolg gewillige 'receptie'. Twee titels daarentegen lijken voor meer ophef gezorgd te hebben, althans afgaande op het aantal archiefbescheiden dat ze in het archief hebben nagelaten. Ten eerste is er titel 4.1 omtrent de bestendige en onbestendige contracten.⁸¹ Het is tevens, met een assimilatiegraad van 52,2 procent, de minst geassimileerde titel. Aanvankelijk werden slechts elf van de zestien artikels uit de overeenkomstige titel in de *Consuetudines compilatae* overgenomen. Dit blijkt onder meer uit de versies B en C. De titel *Van geoirloefde ende ongeoirloefde contracten* telt in beide gevallen elf artikels. Uiteindelijk zou deze titel tot 23 artikels worden uitgebreid in de definitieve versie. Een gelijkaardig verhaal verklaart de assimilatiegraad van 55,6 procent welke ook de zevende titel omtrent panden en pandgoederen kenmerkt. Net zoals dit bij voornoemde titel 4.1 het geval was, is deze lage assimilatiegraad niet zozeer het gevolg van doorgevoerde wijzigingen binnen het geassimileerde materiaal, doch, het gevolg van latere toevoegingen. Paragrafen 2 (*Stilswijgende panden*) en 3 (*Voirdeel onder die pandthebbers ende wie men die panden magh vercoepen*) vormen de basis van de titel en werden, zoals de oudste versie B laat zien, van meet af aan onttrokken aan het Antwerpse model. Paragraaf 1 (*Bewillichde panden*) werd later aan het geheel toegevoegd en bijgevolg minder eenzijdig naar het voorbeeld van de *Consuetudines compilatae* geconcipeerd. Dat de paragraaf aanwezig is in versie H betekent dat hij tussen 1617 en 1618 werd toegevoegd. De vierde en laatste paragraaf (*Pandtgoeden*) ontbreekt in de H-versie en dit omdat hij pas in juni 1618 werd goedgekeurd en in het geheel geïntegreerd.⁸²

Tabel E. De assimilatie aan Antwerps recht binnen deel IV van het Gelderse Land- en Stadsrecht.

Titel	Assimilatiegraad in % (titel)	Aantal artikels (paragraaf)	Aantal concordanties (paragraaf)	Assimilatiegraad in % (paragraaf)
Titel 4.1	52,2	§1: 23	12	52,2
Titel 4.2	72,5	§1: 6	3	50,0
		§2: 7	7	100,0
		§3: 7	4	57,1
		§4: 11	6	54,5
		§5: 9	9	100,0
Titel 4.3	60,8	§1: 8	1	12,5
		§2: 5	5	100,0
		§3: 17	13	76,5
		§4: 7	4	57,1
		§5: 6	1	16,7
		§6: 8	7	87,5
Titel 4.4	73,6	§1: 20	19	95,0
		§2: 12	12	100,0
		§3: 13	0	0,0
		§4: 8	8	100,0
		§5: 5	2	40,0
Titel 4.5	78,6	§1: 5	2	40,0
		§2: 8	8	100,0
		§3: 1	1	100,0
Titel 4.6	71,4	§1: 10	8	80,0
		§2: 11	7	63,6
Titel 4.7	55,6	§1: 13	6	46,2
		§2: 12	10	83,3
		§3: 12	9	75,0
		§4: 8	0	0,0
Titel 4.8	94,0	§1: 14	13	92,9
		§2: 14	14	100,0
		§3: 10	9	90,0
Titel 4.9	92,0	§1: 25	23	92,0
Titel 4.10	100,0	§1: 15	15	100,0
Titel 4.11	90,0	§1: 10	9	90,0
Titel 4.12	76,7	§1: 6	6	100,0
		§2: 12	10	83,3
		§3: 8	3	37,5
		§4: 4	4	100,0

Tegenover deze titels met een lage assimilatiegraad staan titels als titel 4.9 (*Van betalinge, bewijsinge en compensatie oft vergeldinge*), titel 4.10 (*Van brieven van respijt oft uuytsel van betalinge*) en titel 4.11 (*Van brieven van cessie oft overgevinge van sijn goet in plaetse van betalinge*). Deze laten zich opmerken door een uitzonderlijk hoog aantal geassimileerde artikels. Dat de titels hun oorsprong kennen in de *Consuetudines compilatae*, blijkt eveneens uit de oudere inhoudstafels. Zo vormen de titels 4.10 en 4.11 in de C-versie nog één gezamenlijke titel, net zoals dit te Antwerpen het geval was. Ook titel 4.12 omtrent de *preferentie* is grotendeels gebaseerd op Antwerps gewoonterecht. Het originele zit hem zo goed als uitsluitend in de toegevoegde artikels binnen de derde paragraaf (*Van die privilegie personel hebben*).

Tot slot wil ik er nog op wijzen dat de tweede titel, sprekende van schepenbrieven, handschriften en namptisatie of handvulling, een samensmelting is van twee aparte titels uit de B- en de C-versie, met name de titels *Van schepenbrieven* en *Van namptisatie of handvulling*. Beiden werden op hun beurt onttrokken aan de tweede (*Van schepene brieven ende handschriften*) en veertiende titel (*Van handvullinge oft namptisatie*) in de *Consuetudines compilatae*. Vooral uit de B-versie blijkt dat beide titels aanvankelijk letterlijk werden overgenomen. Later zouden ze echter samengevoegd en bewerkt worden waardoor de assimilatiegraad daalt tot drie kwart. De originaliteit die zo ontstaat, schuilt in paragrafen 1 (*Schepenebrieven ende haer cracht*), 3 (*Versueck van namptisatie ofte gerichtlicke erlegginge ende handtvuldinge*) en 4 (*Exceptiën tegens 't versueck van namptisatie ende handtvuldinge*). De assimilatie blijft echter compleet ten aanzien van paragrafen 2 (*Obligatiën oft handschriften, ende daerinne de clause bringer 's brieffs staet, ende haer cracht*) en 5 (*Vonnisse tot handtvuldinge ende wijder vervolch van der saecke ten principale*). Opnieuw doet de analyse van dit vierde deel naast assimilatie ook receptie veronderstellen.

Deel V ...begrijpt die maniere van borgerlicke rechtsvoorderinge oft civile procedure.

Het burgerlijk procesrecht van deel V staat in schril contrast met de overige delen binnen het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. De assimilatiegraad bedraagt er immers nul procent. Geen enkel van de 344 artikels werd letterlijk uit de Antwerpse *Consuetudines compilatae* overgenomen. Ook de opbouw in titels is geheel verschillend en bijgevolg uiterst origineel. Gezien het feit dat ook binnen de contouren van het ontwerp van 1564 het burgerlijk procesrecht reeds een voornaam plaats bekleedde, meen ik te mogen veronderstellen dat dit vijfde deel grotendeels een eigen creatie is.⁸³ De invloed van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* op dit proces is - zeker in vergelijking met de overige delen - minimaal geweest.

Toch mag de invloed van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* niet te sterk geminimaliseerd worden. Er zijn namelijk aanwijzingen dat ook nu het Antwerpse model een zekere rol heeft gespeeld in de totstandkoming van het Roermondse burgerlijke procesrecht. Zo bestaat er een minimum aan artikels welke verraden dat aangaande de inhoud van de artikels een inspirerende invloed is uitgegaan van het Antwerpse gewoonterecht. Om deze stelling kracht bij te zetten, geef ik hier het voorbeeld van het Overkwartierlijke artikel *GLS*

V, 12, art 1 (*Als partiën niet en hebben bekend, daermede die wederpartie haer solde connen behelpen, tot bewijs van haere gerechticheit, ende dat de sake in contrarie feiten ofte op bewijs gelegen is, soe worden sie ontfangen oft gewiesen ten toon om dieselve te bewijzen, 't waere bie getuygen, schijn ende bescheidt, eydt ofte anderssints, nae de gelegentheit van de sake*), dat duidelijk op het Antwerpse artikel Comp V, 11, art 1 (*Als ijmant eenich feijt heeft te thoonen, mach tselve doen bij getuijgen, bij schriftelijck bescheet, bekentenisse van partije, sicht oft claeiheijt van t'stuck, bij sijnen eedt, ende anderssints, gelijck de rechten dat toelaeten*) werd geïnspireerd.⁸⁴

Een verklaring voor het feit dat dit burgerlijk procesrecht in zulke mate gevrijwaard is gebleven van een te sterke Antwerpse invloed, schuilt in het regiospecifieke karakter van de civiele procedure.⁸⁵ Dit blijkt meteen uit de eerste titel. Het deel opent met een overzicht van de vijf verschillende manieren van civiele procedure welke binnen het Overkwartier bestaan: ordinarische rechtsvordering, onvertogen rechtsvordering, *commer* of arrestrecht, de panding en het voogdgeding. Laatstgenoemde procedure werd pas in 1617, na bevraging van de schepenbanken uit het Overkwartier, aan het ontwerp van het landrecht toegevoegd.⁸⁶ Dit is net voor de derde fase van het homologatieproces, met name de visitatie van het ontwerp door de Geheime Raad. De voorlaatste procedure, de panding, daarentegen heeft wel altijd deel uitgemaakt van de ontwerptekst. Zelfs in het ontwerp van 1564 telt deze titel (*Van pyndongh und pantkerongh*) zes artikels. In versie B zijn dit nog steeds dezelfde zes artikels. In de H-versie daarentegen is de inhoud ervan bijna verdrievoudigd. Ook in de moderne uitgave van Berkvens, Venner en Spijkerboer telt de titel zeventien artikels.

Tot slot wil ik nog wijzen op de positie van het procesrechtelijke deel binnen het geheel van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Dat dit geen toeval is, blijkt uit een annotatie van Hendrik Uwens bij de reeds eerder vernoemde memorie *opt beworpt van het landrecht*. In de kantlijn stelt de kanselier het volgende voor: *De maniere va[n] rechtsvoirderinghe zoude ik ick stellen naer alle dan[n]der tittelen als het naest leste deel en[de] het leste deel zoude ick stellen vande maniere va[n] rechtsvoirderinghe in criminele zaken*.⁸⁷ Zoals later nog uitvoeriger besproken zal worden, getuigt deze uitspraak van een uiterst humanistische zin voor logische ordening. Het is de praktische uitwerking van de twee hoofdprincipes van de Franse systematicus van het juridisch humanisme, Hugo Doneau (1527-1591). Kort samengevat impliceren deze vooreerst een strikt onderscheid tussen materieel en formeel recht en vervolgens bepleiten zij dat het formele recht steeds volgt na het materiële recht. Beide principes werden keurig toegepast op het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Straks zal blijken dat ook deze ideeën hun weg naar het Overkwartier hebben gevonden via Hendrik Uwens en zijn exemplaar van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*.

Deel VI ... spreekende van misbruycken ende misdaden ende die maniere van die te vervolgen.

Het zesde deel van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* bevat zowel het materiële als het formele strafrecht. Hoewel beide delen in de Antwerpse *Consuetudines compilatae* steeds ge-

scheiden zijn gebleven, is dit te Roermond altijd anders geweest. Uit de oudere inhoudsta-fels en concepten, blijkt dat dit strafrecht steeds in zijn geheel aan bod is gekomen.⁸⁸ Wel bestaat er binnen het zesde deel een intrinsieke scheiding tussen het materiële strafrecht enerzijds (titels 6.1 en 6.2) en het strafprocesrecht anderzijds (titels 6.3, 6.4, 6.5, 6.6, 6.7, 6.8 en 6.9). Ongetwijfeld werd de inspiratie hiervoor geput uit de structuur van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*. Zo gelijken de namen van de titels in de oudste versie B wel erg op-vallend op de titelomschrijvingen in de *Consuetudines compilatae*. Bovendien ontbreekt ook in het ontwerp van 1564 elke referentie naar strafbare of criminele zaken. Wederom lijkt het me acceptabel enige mate van receptie te veronderstellen op basis van bovenstaande vaststellingen.

Het ontbreken van strafrechtelijke aangelegenheden in het ontwerp van 1564 wekt enigszins verbazing gezien de traditionele rol welke doorgaans gespeeld werd door het strafrecht binnen het costumiere veld en de Brabantse costume in het bijzonder.⁸⁹ Dat dit te Roermond niet zo was, blijkt tevens uit de hoge mate waarin het Overkwartierlijke straf-recht aan het Antwerpse model werd geassimileerd. Het staat maar liefst tweede in lijn na het verbintenissenrecht van het vierde deel. Maar liefst 61,2 procent van alle aanwezige artikels heeft een letterlijke equivalent in de Antwerpse *Consuetudines compilatae*. Dit im-pliceert dat slechts 90 van de 232 artikels, welke het deel in totaal telt, in zekere mate een originele invulling vertonen. Tabel F, op de volgende bladzijde, geeft de spreiding van deze concordanties weer.

Wat meteen in het oog springt, is dat er klaarblijkelijk een licht verschil bestaat tussen het materiële (52,3 procent) en het formele strafrecht (72,7 procent). Wat het materiële straf-recht betreft, is het logisch dat circa de helft van de artikels als origineel beschouwd kun-nen worden. De oorsprong van het materiële strafrecht moet immers gezocht worden in -vaak regiogebonden- privileges, keuren of voorgeboden. Bovendien dekte deze 'strafwet-geving' slechts een klein deel van de totale strafrechtsbedeling, waardoor het grootste deel aan het oordeel van de rechters werd overgelaten, wat uiteraard het regiospecifieke karakter ervan bevorderde. Zelfs wanneer de invloed van de landsheer op het strafrecht via wetge-ving gaat toenemen vanaf de zestiende eeuw, bleef dit grotendeels in handen van de straf-rechters, aangezien dit wettenrecht het strafrecht slechts fragmentarisch dekte.⁹⁰ Bijgevolg kenmerkt het materiële strafrecht zich door een specifiek en regiogebonden karakter en vandaar dat bijna de helft van de artikels niet letterlijk uit het Antwerpse strafrecht hoefde gekopieerd te worden. Opvallend is evenwel dat dit niet van toepassing is op het formele strafrecht. Hoewel ook het strafprocesrecht doorgaans in mindere mate wettelijk geregeld was en er ook hier dus een grote vrijheid gelaten werd aan de strafrechter en zijn met de tijd mee evoluerende procedure, stel ik op basis van tabel F toch een hoge assimilatie vast.⁹¹ Dit gebrek aan originaliteit staat in schril contrast met wat ik heb kunnen vaststellen bij het Overkwartierlijk burgerlijk procesrecht, waar de assimilatie onbestaande bleek. Ondanks

Tabel F. De assimilatie aan Antwerps recht binnen deel VI van het Gelderse Land- en Stadsrecht.

Titel	Assimilatiegraad in % (titel)	Aantal artikels (paragraaf)	Aantal concordanties (paragraaf)	Assimilatiegraad in % (paragraaf)
Titel 6.1	40,9	§1: 6	2	33,3
		§2: 8	5	62,5
		§3: 5	0	0,0
		§4: 12	10	83,3
		§5: 15	12	80,0
		§6: 11	0	0,0
		§7: 14	0	0,0
Titel 6.2	66,1	§1: 3	3	100,0
		§2: 8	8	100,0
		§3: 11	10	90,9
		§4: 3	3	100,0
		§5: 20	4	20,0
		§6: 6	6	100,0
		§7: 10	6	60,0
Titel 6.3	50,0	§1: 14	7	50,0
Titel 6.4	84,2	§1: 19	16	84,2
Titel 6.5	91,3	§1: 23	21	91,3
Titel 6.6	60,0	§1: 15	9	60,0
Titel 6.7	100,0	§1: 8	8	100,0
Titel 6.8	55,6	§1: 9	5	55,6
Titel 6.9	54,5	§1: 11	6	54,5

dit ruimere onderscheid tussen formeel en materieel strafrecht concentreren de concordanties en discordanties zich evenwel in zeer specifieke paragrafen.

De meest originele titel binnen het materiële strafrecht is de eerste titel welke de *keuren ende breucken* betreft. Ten aanzien van een drietal paragrafen is de assimilatie zelfs geheel onbestaande. Het betreft de paragrafen 3 (*Beschadicheit van eins anders goet*), 6 (*Gevecht van twistige persoenen*) en 7 (*Andere brueckachtige saken ende vervolgh van bruecken*). Desalniettemin heeft men zich voor de paragrafen 4 en 5 omtrent laster, smaad en overlast aangedaan aan ambtenaren en andere individuen toch aan het Antwerpse model gespiegeld. Zeer waarschijnlijk betreft het hier niet alleen assimilatie, maar tevens receptie. Deze conclusie trek ik omwille van het feit dat ik geen overeenkomstige titels heb kunnen terugvinden in de oudere B-versie. Ook de overige titel 6.2, kent enkele paragrafen welke afwijken van het zogenaamde niet-originele karakter van het Overkwartierlijke strafrecht. Het betreft de paragrafen 5 (*Dootslagers, moordenaers, verdoenders van hunselven, ofte doot gevonden*) en 7 (*Dieven, roovers, brandstichters, corenbieters oft verdierders*). Ook zij maken dat het materiële strafrecht meer origineel is dan het formele strafrecht. Binnen de overige paragrafen van titel 6.2 is de assimilatie opnieuw dominant.

Ook binnen de strafprocesrechtelijke titels scheert de assimilatiegraad opnieuw hoge toppen. Gezien het feit dat de strafrechtelijke procedure, op de *arrestamenten* na, weinig aandacht genoot binnen de traditionele costume, liggen deze hoge percentages in de lijn der verwachtingen. Conform het traditionele beeld kwam het arrestrecht ook reeds in het eerste ontwerp van 1564 aan bod. Het telt er drie artikels. Opnieuw wijst dit op een eigen traditie en bijgevolg verklaart het de lage assimilatiegraad van slechts 50 procent van titel 6.3 (*Van d'aentasten, vangen ende ondervraegen van de misdadigers*). Wat de overige titels betreft, is de verleiding groot geweest zich te laten leiden door het grondig en uitzonderlijk uitgewerkte Antwerpse strafprocesrecht. Dit is zeker gebeurd bij titels als die omtrent het onderzoek (titel 6.4), de tortuur (titel 6.5) en de *purge* of zuivering (titel 6.7).⁹² Andere titels, zoals titel 6.3 (*Van d'aentasten, vangen ende ondervraegen van de misdadigers*), titel 6.6 (*Van betichtinge ende gerichtlick vervolgh der gevangenen ende vonnissen daerop gegeven*) en titel 6.9 (*Van soenen van dootslaghen*) bevatten dan weer beduidend meer originele artikels. De frequentie waarmee deze rechtsfiguren gebezigd werden in de doorsnee Brabantse redacties, zet de veronderstelling, dat men ook binnen het Overkwartier op dit vlak een eigen traditie kende, kracht bij.

Tot slot wil ik er nog op wijzen dat dit strafprocesrecht sinds de vroegste B-versie weinig wijzigingen heeft doorgemaakt, althans voor zover ik kan opmaken op basis van de beschikbare bescheiden in het archief van de Staten van het Overkwartier. Enkel de derde titel (*Van ondersueck op swaere misdaden ende vervolgh tegens de verloopene misdadige*) ontbreekt in versie B. Verder is het onderscheid tussen materieel en formeel strafrecht nog niet doorgedrongen in deze fase van het redactieproces. Zo bevindt de titel omtrent de lijfstraffen zich te midden van het strafprocesrecht. Pas in de H-versie is dit onderscheid definitief doorgevoerd. Ook voornoemde titel 6.3 is nu van de partij. Vermoedelijk gaat het hier wederom om materiële receptie van de zeventien artikels uit de Antwerpse titel 7.1 (*Van ondersoeck ende vervolgh van gevluchte misdadige*). Het is echter van belang te onthouden dat bij deze assimilatie niet noodzakelijk alle artikels werden overgenomen. Zo telt bijvoorbeeld de titel 7.6 (*Van vrede*) in de *Consuetudines compilatae* 27 artikels, waar de overeenkomstige titel in het *Gelderse Land- en Stadsrecht*, titel 6.8, er slechts negen telt.⁹³ Nogmaals, van blindelings kopiëren is nooit sprake geweest.

Uit voorgaande paragraaf is gebleken dat, ondanks de waarschuwing dat ik enkel de plaatsen van assimilatie met zekerheid kan aanwijzen, er vermoedelijk ook heel wat receptie van Antwerps recht heeft plaatsgevonden. Onder meer de vergelijking met vroegere tekstversies heeft dit aangetoond. Verder is er het gesprek met de kanselier Uwens in de maand maart van het jaar 1615, alwaar men concludeerde dat het concept van Van Bree diende aangevuld te worden, met name ten aanzien van het huwelijksvermogensrecht en andere onderwerpen, welke in de ontwerp tekst ontbreken. Men benadrukt evenwel dat wat men kopieert moet 'accorderen' met het eigen recht. Enkele dagen later is er reeds sprake van de overname van materie die conform de gewoonte en de billijkheid is. Dit laat al wat meer ruimte voor materiële receptie. Het betreft hier dus minimaal receptie van recht dat moge-

lijk wel materieel van kracht was, maar daarom niet formeel. Bovendien lijkt het me, gezien de uitbreiding van het gereformeerde *Gelderse Land- en Stadsrecht*, aanvaardbaar te stellen dat er ook heel wat nieuwe rechtsmaterie zijn weg naar het Overkwartier heeft gevonden. Bijgevolg lijkt het me niet onverantwoord te stellen dat via deze costumiere acculturatie tal van vreemde invloeden, die eveneens aan de basis lagen van het Antwerpse geredigeerde gewoonterecht, hun weg naar het Overkwartier hebben weten vinden. De *Consuetudines compilatae* fungeren in die zin niet alleen als *ratio scripta*, maar evenzeer als paard van Troje. Een analyse van de *Consuetudines compilatae* als Trojaans paard heeft namelijk aangetoond dat, via het costumiere acculturatiefenomeen, ook met betrekking tot het *Gelderse Land- en Stadsrecht* kan worden gesproken van romanisatie, lexificatie, verwetenschappelijking, technocratisering en rationalisatie van het lokale *ius proprium*. Al deze fenomenen hebben zich namelijk bij de totstandkoming van de *Consuetudines compilatae* gemanifesteerd en zijn, verborgen in de buik van de vierde Antwerpse redactie, ook bij de redactie van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* een rol gaan spelen.⁹⁴

Structurele assimilatie: de logische ordeningsdrang van het juridisch humanisme

Doorgaans laat het costumiere acculturatiefenomeen zich niet alleen gelden op het niveau van de individuele bepalingen binnen een compilatie. Ook structurele assimilatie maakt een deel uit van het verschijnsel. Zo heeft Hendrik Uwens niet alleen een overname van materieel Antwerps recht teweeggebracht, maar ook structureel werd het nieuwe Roermondse ontwerp grotendeels geboetseerd naar het model van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*. Doordat de systematiek welke laatstgenoemde compilatie logisch ordende een directe toepassing inhield van nieuwe humanistische principes, kwam nu ook het *Gelderse Land- en Stadsrecht* onder invloed te staan van de typisch humanistische ordeningsdrang. In concreto zal deze paragraaf een beeld geven van de wijze waarop deze humanistische verworvenheden hebben doorgewerkt in beide compilaties. Om deze doorwerking beter te begrijpen begin ik bij de Antwerpse redactiepogingen om vervolgens de invloed ervan op de redactie van het Overkwartier te beschrijven.

In 1960 organiseerde John Gilissen een colloquium te Brussel met als titel *La rédaction des coutumes dans le passé et le présent*. Hierin kwam onder meer het codificatieproces in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden en Frankrijk aan bod, maar tevens werd er aandacht besteed aan redactiepogingen welke elders ter wereld (Punjab, de Afrikaanse kolonies, etcetera) werden ondernomen. Bij wijze van synthese stelde Gilissen het bestaan vast van een viertal manieren waarop het lokale gewoonterecht te boek gesteld kon worden: de empirische methode, de ordening volgens een al dan niet logisch systeem, de *questionnaire*

en de redactie aan de hand van rechtsgeleerde literatuur.⁹⁵ De eerste wijze van redigeren bleek de meest courante te zijn onder de private, costumiere redacties. Hierin ontbreekt elke logische ordening; de samensteller rangschikt naar willekeur die costumiere regels welke hij van belang acht.

Het tweede redactietype omvat de compilaties die werden samengesteld volgens een welbepaalde systematiek. Hoewel men hierbij in de eerste plaats denkt aan het plan van de *Codex Justinianus*, heeft men zich hiervan nauwelijks bediend.⁹⁶ Een ander mogelijk plan of systeem, kwam aan het daglicht door een onderzoek van Vanderlinden uit 1958 met betrekking tot de beslissende factoren die bepalend zijn geweest voor de wijze waarop het gewoonrecht in het graafschap Vlaanderen van de zestiende en zeventiende eeuw werd gereedgeerd. De auteur beperkte zich hierbij tot een louter formeel aspect van het costumiere redactieproces, namelijk de structuur van de compilaties. Deze kon zowel door interne als externe factoren worden beïnvloed, waarbij de laatste de belangrijkste bleken te zijn. Het gaat hier onder meer om de invloed van bijvoorbeeld vroegere redacties van andere steden of regio's, die doorwerkten via het systeem van de hoofdvaart. Maar ook de centrale overheid oefende, al dan niet bewust, een sterke structuurbepalende invloed uit. Zo bleek dat heel wat redacteuren de opsomming van de te redigeren rechtsgebieden in de herinneringsbrief van Karel V aan de Raad van Vlaanderen op 30 januari 1546 overnamen als blauwdruk voor de indeling van hun eigen compilatie.⁹⁷ Vanderlinden liet eveneens zien dat, ten gevolge van de rol van centrale instellingen als de Geheime Raad en de provinciale raden in de homologatieprocedure, de centrale overheid ook op inhoudelijk vlak een niet te verwaarlozen invloed uitoefende. Interne factoren zoals vroegere tekstversies bleken dan weer minder belangrijk te zijn als vormgever. Een vroegere tekst diende niet noodzakelijk als model voor een latere redactie. Ook de specifieke sociale situatie van een regio of stad kon in sterke mate de uiteindelijke structuur bepalen. Zo zal de costumiere redactie van een handelsstad beduidend meer verbintenissen- of contractrecht bevatten, dan de compilatie van een eerder agrarische regio. Vanderlinden wijst er evenwel op dat een volledige en letterlijke overname van een structuur onbestaande was en dat de beïnvloeding zich vaak beperkte tot een welbepaald rechtsgebied. Bovendien kon hij ook voor een heel aantal redacties geen beïnvloeding vaststellen. Vanderlinden benadrukt evenwel het voorbereidende karakter van zijn onderzoek en met deze paragraaf hoop ik dan ook te komen tot verdere inzichten in het thema van de structurele beïnvloeding. De toegenomen aandacht voor systematisering van het particulierechtelijke materiaal vanaf het einde van de zestiende eeuw was ook Keverling Buisman opgevallen met betrekking tot het landrecht van Drente. De herziening van 1614 blijkt zijns inziens meer te geven van een systematische indeling dan een op associatie gerichte indeling, zoals dat nog in de versie van 1608 het geval was.⁹⁸

De overige twee redactietypes, waar Gilissen in zijn syntheseswerk van spreekt, zijn de redactie op basis van een *questionnaire*, waarbij aan de hand van vraag en antwoord het costumiere recht te boek werd gesteld, en de redactie met behulp van rechtsgeleerde werken.

Beide hebben echter weinig te maken met de vier Antwerpse redacties en al evenmin met het Gelderse *Land- en Stadsrecht*.

Ook andere types, welke door Gilissen over het hoofd werden gezien, zijn evenwel mogelijk. Zo werden bijvoorbeeld de titels binnen de tweede redactie van de costumen van Deurne, daterend van na 1611, alfabetisch gerangschikt.⁹⁹

Het empirisme te Antwerpen

Ook het Antwerpse stadsbestuur ontving op 24 maart 1546 een eerste herinneringsbrief van keizer Karel V. Hierin stonden de te redigeren themata als volgt opgesomd: *zoe wel in materie van jurisdictiën, successien, zoe wel van lenen als van erfgoeden, contracten van huwelycken, testamenten, duwairen, donatien ende andere contracten inter vivos, naederscape, preferentien, als in materie criminelle ende andere diergelycke, daer inne ghy pretendeert eenige costume vander plaetse te zyne, ...*¹⁰⁰ Desondanks kan ik met betrekking tot de eerste Antwerpse redactie poging, de *Consuetudines antiquissimae* van 1547, alleen maar vaststellen dat de invloed ervan zo goed als onbestaande is geweest. Het merendeel van de traditionele rechtsgebieden kan men ook hier terugvinden, maar de volgorde uit de herinneringsbrief werd evenwel niet nagevolgd.¹⁰¹ Ook de tweede redactie poging, de *Consuetudines antiquae* (1570), stond onder geen enkele invloed van welke koninklijke ordonnantie of herinneringsbrief ook, zelfs niet die van de hertog van Alva daterend van 13 maart 1570, welke tien dagen later te Antwerpen werd gepubliceerd. De commissie die verantwoordelijk was voor de totstandkoming van de *Consuetudines antiquae* had immers de opdracht gekregen dit te doen aan de hand van de tekst van de *Consuetudines antiquissimae*. Gotzen stelde vast dat verwacht werd dat dit grondig gebeurde; zowel vorm als inhoud moesten aanzienlijk verbeterd worden.¹⁰² Wanneer men beide inhoudstafels echter met elkaar vergelijkt, blijkt meteen dat de *Consuetudines antiquae* vanop de fundamenteën van de *Consuetudines antiquissimae* werden opgetrokken. De *Consuetudines antiquae* mogen met 39 titels dan wel beduidend omvangrijker zijn, de basisstructuur werd nauwelijks gewijzigd.¹⁰³ Wat de opbouw van zowel de *Consuetudines antiquae* als de *Consuetudines antiquissimae* betreft, kan ik niet anders dan vaststellen dat er nauwelijks sprake is van structurering volgens een logisch plan. Ik heb er dan ook voor geopteerd beide compilaties het label *empirisch* op te kleven; rechtstreeks wat betreft de *Consuetudines antiquissimae*, onrechtstreeks wat de *Consuetudines antiquae* betreft. De enige vorm van logica waar de compilaties blijk van geven, is de impliciete scheiding die werd aangebracht tussen het publiekrecht enerzijds en het privaatrecht anderzijds. Hierbij gaat het publiekrecht steeds vooraf aan het privaatrecht. Hoewel men dus niet kan spreken van een systematiek zoals die bijvoorbeeld in de *Institutiones* werd toegepast, zou ik de samenstellers evenwel onrecht aandoen indien ik louter het woord 'willekeur' in de mond zou nemen. Tot op zekere hoogte werden verwante onderwerpen immers in elkaars nabijheid geplaatst.

Het humanisme te Antwerpen

Een echte breuk komt er met de totstandkoming van de *Consuetudines impressae* in 1582. De *compilatores* besteedden beduidend meer aandacht aan de logische ordening van het te redigeren materiaal. In de eerste plaats blijft de hoofdverdeling tussen publiekrecht en privaatrecht behouden. Verder dan dit reikt de verwantschap met de *Consuetudines antiquae* evenwel niet. Op de straf(proces)rechtelijke titels na, zijn de *Consuetudines impressae* niet langer gemodelleerd naar het voorbeeld van hun voorganger. De opbouw werd aanzienlijk heracht. Ondanks het ontbreken van een expliciete opdeling in ruimere delen, werden aan elkaar verwante titels bij elkaar geplaatst. Zo behandelen de eerste elf titels de juridische organisatie van de stad; de volgende twaalf het materiële en formele strafrecht. Titels 24 tot en met 35 bespreken het civiele procesrecht, gevolgd door tien persoonsrechtelijke titels, drie erfrechtelijke titels en acht handelsrechtelijke titels. De laatste vijf titels betreffen de executie van vonnissen. Enkel van titel 57 tot en met titel 67 krijgt men te maken met een mengeling van goederen- en verbintenissenrecht. Gezien deze manier waarop de *Consuetudines impressae* werden opgebouwd, kan men hen onderbrengen in de tweede categorie van Gilissen. De impliciete structuur van het geheel vertoont immers sterke gelijkenissen met de wijze waarop Gaius zijn *Institutiones* opdeelde in de tweede eeuw na Christus.¹⁰⁴ Het is de Franse jurist François Douaren (1509-1559) geweest, die in 1544 de ordening van de *Institutiones* met zijn *Epistola de ratione docendi discendique iuris* weer onder de aandacht van zijn tijdgenoten bracht.¹⁰⁵ Gezien de datum van de publicatie bestaat de mogelijkheid dat de commissieleden deze hebben gelezen. De wijze waarop de verschillende titels betreffende *personae*, *res* en *actiones* bij elkaar worden gesorteerd, zet deze veronderstelling alleen maar kracht bij. Bovendien kende het Institutensysteem van Gaius op dat moment nog geen vierdeling. Het bestond namelijk slechts uit drie groepen (*personae*, *res*, *actiones*) en bijgevolg ontbraken de *obligationes* als afzonderlijke categorie. Dit kan de vermenging van *res* en *obligationes* in de *Consuetudines impressae* verklaren. Ondanks de aanwezigheid van heel wat procesrechtelijke titels in het geheel van de *Consuetudines impressae* zelf, werden deze nog aangevuld met een extra luik zuiver procesrecht, de zogenaamde *styl ende maniere van procederen*.¹⁰⁶ Deze procesrechtelijke ordonnantie zal in de volgende redactieopgave van 1608 volledig worden geïntegreerd in de *Consuetudines impressae* tot een nieuw en harmonieus geheel. Hoezeer de opbouw van de *Consuetudines impressae* ook geïnspireerd mag zijn door de Romeinse traditie, toch heeft de systematiseringsarbeid haar hoogtepunt nog niet bereikt. De zuiver humanistische principes aangaande structuur en logi-

Portret van Hugo Doneau (1527-1591), Frans jurist en protagonist van de Franse 'mos gallicus'. Portret uit "Pourtraictz de plusieurs hommes illustres qui ont flory en France depuis lan 1500 iusques à présent". Prentenkabinet, Tabularium Universiteitsbibliotheek KU Leuven, nr. R3A20687/89.

sche ordening van het recht vereisen immers een vierdeling van het recht (*personae, res, obligationes, actiones*) en stellen dat het procesrecht steeds moet volgen op het materieel recht.¹⁰⁷ Aan geen van beide voorwaarden werd voldaan bij de totstandkoming van de *Consuetudines impressae*. Het merendeel van het burgerlijk procesrecht gaat immers het civiel recht vooraf en de *obligationes* werden nog niet als afzonderlijk onderdeel behandeld. Ook de positie van de vijf titels civiel procesrecht aan het einde van de compilatie doet eerder onlogisch aan. Het pleit evenwel voor de samenstellers dat deze humanistische principes nog moesten worden gepubliceerd op het moment dat de eerste voltooid uitgave van de *Consuetudines impressae* van de drukpers rolde.

Nadat -zoals eerder reeds vermeld- François Douaren het Institutensysteem nieuw leven ingeblazen had, zijn het de Franse humanistische juristen François Connan (1508-1551) en Hugo Doneau (1527-1591) geweest, die het herinterpreteerden. Connan stelde vast dat keizer Justinianus de *obligationes* of het contract- of verbintenissenrecht tevens beschouwde als een inleiding tot de *actiones*, wat Connan deed besluiten dat elke act van een persoon die tot juridische procedure kon leiden, onder de hoofding *actiones* moest worden geressorteed. Op die manier bevatte het deel *actiones* naast procesrecht, nu ook verbintenissen- of contractrecht (*obligationes*), evenals huwelijksvermogensrecht (vroeger onder *personae*), testamentair recht en erfrecht (beiden vroeger onder *res*). Doneau van zijn kant ging minder radicaal te werk. Bijgevolg genoten zijn ideeën tevens de grootste bijval. Hij bekritiseerde Connan en stelde vast dat de Romeinse juristen procesrecht bedoelden, wanneer zij spraken van *actiones*. Dit had tot gevolg dat zelfs de *obligationes* -zoals keizer Justinianus wel had gedaan- hier niet onder gecategoriseerd mochten worden. Alzo zorgde Doneau in de eerste plaats voor een strikte scheiding tussen materieel recht enerzijds, dat hij opdeelt in *personae, res* en *obligationes*, en procesrecht anderzijds, waaronder hij de *actiones* verstond of de manieren om het recht te laten gelden. Daarenboven wees Doneau erop dat het procesrecht -conform de praktijk- steeds moet volgen op het materiële recht, daar een omgekeerde volgorde -zoals in de Digesten werd toegepast- niet logisch is. Beide principes paste de Franse systematicus zelf als eerste toe in zijn *Commentarii de iure civili*, welke een eerste maal verschenen in de periode 1589-1597. De eerste zestien boeken bevatten louter materieel recht; de overige twaalf boeken enkel procesrecht.¹⁰⁸

Tabel G. De indeling van de *Consuetudines compilatae* (1608).

Deel I	Rechterlijke en bestuurlijke inrichting		Publiekrecht
Deel II	Personenrecht	<i>Personae</i>	Privaatrecht
Deel III	Goederenrecht	<i>Res</i>	Privaatrecht
Deel IV	Contractrecht	<i>Obligationes</i>	Privaatrecht
Deel V	Burgerlijk procesrecht	<i>Actiones</i>	Privaatrecht
Deel VI	Strafrecht	<i>Crimina</i>	Publiekrecht
Deel VII	Strafprocesrecht	<i>Actiones</i>	Publiekrecht

Het volstaat te kijken naar de inhoudstafel van de *Consuetudines compilatae* om te concluderen dat de commissieleden van deze principes op de hoogte waren. Voor het eerst ontmoet ik een compilatie waarbij de verschillende titels werden ondergebracht in verschillende, overkoepelende delen. De 3643 rechtsregels werden op een eerste niveau verdeeld over paragrafen, welke op hun beurt verzameld werden tot talloze titels, die in zeven grotere, thematisch verwante delen werden ondergebracht. Het eerste deel bevat de rechterlijke organisatie van de stad en omstreken. Na dit korte, publiekrechtelijke deel volgt het lokale privaatrecht. Het laatstgenoemde werd vervolgens -conform Doneau- in vier delen opgesplitst: personenrecht, goederenrecht, verbintenissenrecht en procesrecht. Daarenboven volgt, in tegenstelling tot de *Consuetudines impressae*, het procesrecht nu wèl op het materiële recht. Deze logica werd zowel op het strafrecht als het privaatrecht toegepast. De *Consuetudines compilatae* mogen dan ook beschouwd worden als het culminatiepunt van een evolutie waarin de zoektocht naar logische ordening voorop stond. Een apotheose welke aan het begin van de zeventiende eeuw nergens zijn gelijke kent, het hierop geïnspireerde *Gelderse Land- en Stadsrecht* niet te na gesproken.¹⁰⁹

Het humanisme te Roermond

Dat de ordening van het Antwerpse gewoonterecht in de vierde redactie uiterst uitzonderlijk is, blijkt uit het feit dat ik tijdens mijn onderzoek nergens een gelijkaardige, op de Instituten gebaseerde, opbouw heb aangetroffen. Zelfs de indeling in delen is uitzonderlijk. Op mijn willekeurig parcours doorheen het landschap van costumiere redacties in de loop van dit onderzoek ben ik enkel met betrekking tot de costumen van Gent (1567) en Kortrijk (1547) een opdeling van de titels in afzonderlijke delen tegengekomen. Ook in het geval van Gent en Kortrijk mag er overigens gesproken worden van structurele assimilatie.¹¹⁰ De verklaring voor het unieke karakter van de opbouw van de Antwerpse en Roermondse compilaties is drievoudig. De belangrijkste reden lijkt me de veelal te beperkte omvang van vele van de overige geredigeerde costumen. Deze kleinschaligheid is op zijn beurt ten dele het gevolg van de terughoudendheid waarmee de compilaties werden vervaardigd. Men beperkte zich tot het strikt noodzakelijke en laat zich hierbij maar al te graag leiden door wat expliciet gevraagd werd in de vorstelijke ordonnances. Op deze manier beperkte men de invloed van een homologerende vorst op de overige niet-geredigeerde domeinen van het recht.

Tevens van belang om het exclusieve, structurele karakter van de *Consuetudines compilatae* en het *Gelderse Land- en Stadsrecht* te begrijpen, is de vaststelling dat een aanzienlijk deel van de costumen in de Nederlanden reeds was opgesteld alvorens Doneaus *Commentarii de iure civili* voor het eerst verscheen.¹¹¹ De herwaardering van het Institutensysteem, wat een gevoel voor systematisch denken met zich meebracht, was nog niet tot deze regio's doorgedrongen. De redacteurs van de vroegere compilaties dachten nog niet zozeer in termen van abstraheren en systematiseren. De focus lag nog steeds op het particuliere. Het betreft hier

een tegenstelling 'systeemdenken versus casuïstiek'. Men behandelde enkel die zaken die van belang leken. De rechtsboeken waren dan ook verre van exhaustief, de samenstellers verre van humanistisch geïnspireerd.

Een laatste verklarende factor voor de zeldzame Antwerpse en Roermondse opbouw is het feit dat het systeemdenken van Doneau nooit een monopoliepositie heeft weten te verwerven. Niet overal wist het de *ordo iuris* van het toneel te verdringen. Van den Bergh relateert de invloed van Doneau als volgt: 'Der schon seit jeher bekannte Beweis für den geringen Einfluss von Donellus ist, dass die Holländer am *ordo legum* festhielten und die Systematisierung von Donellus weder benutzten noch weiterführten. Zwar wurde der Inhalt mancher Digestentitel weiter systematisiert, z. B. bei einem Rechtsinstitut wie Kauf. Aber für das Privatrechtssystem als Ganzes blieben die Titelnrubriken der Digesten als Ordnungsgerüst erhalten, eben auch bei Voet. Nur Vinnius scheint von Donellus -seinem dominus domini- viel übernommen zu haben, aber er gehört kaum zur eleganten Schule'.¹¹² De enige jurist die, aldus Van den Bergh, naast Vinnius ook door Doneau als systematicus werd beïnvloed, is Hugo de Groot. Het verlangen het recht als geheel systematisch te ordenen, wat hij tracht te realiseren in zijn *De iure belli ac pacis* van 1625, heeft hij geërfd van de Franse jurist.¹¹³

Desalniettemin vond dit systeemdenken, dankzij Hendrik Uwens, zijn weg naar het Overkwartier. Wanneer ik de indeling van het Gelderse Land- en Stadsrecht bekijk, wordt meteen duidelijk dat het plan van de compilatie een variatie is van het systeem van de *Consuetudines compilatae*.

Tabel H. De indeling van het Gelderse Land- en Stadsrecht (1620).

Deel I	Personenrecht	<i>Personae</i>	Privaatrecht
Deel II	Goederenrecht	<i>Res</i>	Privaatrecht
Deel III	Goederenrecht	<i>Res</i>	Privaatrecht
Deel IV	Contractrecht	<i>Obligationes</i>	Privaatrecht
Deel V	Burgerlijk procesrecht	<i>Actiones</i>	Privaatrecht
Deel VI	Straf(proces)recht	<i>Crimina et actiones</i>	Publiekrecht

Beide compilaties werden duidelijk opgesteld volgens dezelfde basisprincipes. Er bestaat een duidelijk onderscheid tussen privaat- en publiekrecht; de verbintenissen werden in een afzonderlijk deel ondergebracht en het procesrecht volgt steeds op het overeenkomstige, materiële recht. Het grote verschil met de Antwerpse *Consuetudines compilatae* is dat men te Roermond het goederenrecht verder opgesplitst heeft in twee afzonderlijke delen, waarbij deel II de goederen behandelt en deel III zich concentreert op de manieren hoe goederen verkregen kunnen worden. Voor deze techniek heb ik evenwel geen theoretische verklaring of fundering kunnen terugvinden in de contemporaine rechtsgeleerde literatuur.¹¹⁴

Talrijker zijn de variaties op het niveau van de titels en nog meer op dat van de paragrafen. Dit is evident. Men raakt immers steeds meer aan de specifieke eigenheden van het

Roermondse, costumiere recht. Men ruilt het abstracte voor het concrete. Het is hier echter niet mijn bedoeling deze individuele verschillen uitvoerig te beschrijven. Daarvoor zijn zij op deze niveaus te talrijk. Het lag louter in mijn bedoeling aan te wijzen dat men, wat het *Gelderse Land- en Stadsrecht* betreft, kan spreken van structurele assimilatie aan het Antwerpse, en tevens humanistische, model. Ook nu weer is Hendrik Uwens de grote gangmaker geweest van deze systematisering. Dit blijkt onder meer uit zijn aantekeningen in de kantlijn van de oudere kladversies. Meermaals heb ik kunnen vaststellen hoe Uwens de structuur van de compilatie naar zijn hand weet te zetten. Hij adviseert titels te verplaatsen en delen op te splitsen.

Conclusie

Met name dankzij de bereidwillige medewerking van Hendrik Uwens en de ontvankelijke opstelling van Tilman van Bree, kan er met betrekking tot de totstandkoming van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* terecht gesproken worden van costumiere acculturatie. Beide deelaspecten die het verschijnsel kenmerken, met name receptie en assimilatie, zijn aanwezig binnen het beïnvloedingsproces van het Overkwartierlijke gewoonterecht door de Antwerpse *Consuetudines compilatae*.

Net zoals de Antwerpse *Consuetudines compilatae* werd ook het *Gelderse Land- en Stadsrecht* op een systematische en logische manier opgebouwd welke conform is aan de humanistische ordeningsprincipes zoals deze door de Franse jurist Hugo Doneau op basis van het Justiniaanse Institutensysteem werden uitgedacht. Beide compilaties voorzien in een apart onderdeel voor de *obligationes*, waar de traditionele *Institutae* slechts een driedeling (*personae, res, actiones*) kennen, en telkens volgt het procesrecht op het materiële recht. Het enige structurele verschil tussen beide compilaties schuilt in het feit dat de Overkwartierlijke compilatie een opdeling van het goederenrecht kent in zuiver goederenrecht enerzijds en anderzijds een deel omtrent de manieren waarop goederen verkregen kunnen worden. Te Antwerpen werd de materie nog gezamenlijk binnen eenzelfde deel behandeld.

Costumiere acculturatie werkt echter niet alleen op structureel niveau. Naast genoemde structurele assimilatie is de vormelijke assimilatie aan formuleringen van artikels minstens zo opvallend. Maar liefst 923,5 artikels, goed voor 47 procent van het totale aantal artikels vervat in de Roermondse compilatie, werden letterlijk aan de Antwerpse compilatie geassimileerd. Uit de beschrijving van dit mechanisme is gebleken dat deze assimilatie-net als de structurele assimilatie trouwens- een geleidelijk proces inhoudt. Bovendien is ze onderwerpsgevoelig. Zo kent de assimilatie een hoogtepunt binnen het verbintenissenrecht. Haar percentage bedraagt 70 ten 100. Drie andere rechtsgebieden vertonen een assimilatiegraad die rond de 60 procent schommelt. Het betreft het personen-, goederen- en strafprocesrecht. Het derde deel, aangaande de wijze waarop goederen verworven konden worden,

werd voor niet meer dan 40 procent naar het model van de Antwerpse *Consuetudines compilatae* geconstrueerd. Enkel het burgerlijk procesrecht van het Overkwartier blijkt geheel vrij te zijn van elke Antwerpse invloed. Geen enkel artikel uit het vijfde deel vertoont namelijk letterlijke gelijkenissen met de civiele, procesrechtelijke artikels uit de Antwerpse compilatie. De voornaamste verklaring voor de lage assimilatiegraad van titels betreffende het civiele procesrecht, de bestuurlijke en rechterlijke organisatie en het materiële strafrecht schuilt in het regiospecifieke karakter van deze rechtsgebieden. Deze zijn in de eerste plaats geworteld in een sterke eigen traditie en niet in vergelijkbare instellingen van andere steden of regio's. Enigszins verrassend is de vaststelling dat dit te Roermond niet geldt voor het formele strafrecht. De mate van assimilatie staat er in schril contrast met het gebrek aan assimilatie binnen het civiele procesrecht. Ook andere titels, welke een bescheiden assimilatiegraad kennen, hebben dit te danken aan het feit dat zij beschouwd kunnen worden als typisch costumierrechtelijke rechtsfiguren. De hoge mate waarin het contract- en handelsrecht binnen het *Gelderse Land- en Stadsrecht* naar Antwerps model werd geredigeerd is op zijn beurt te wijten aan de uitzonderlijke manier waarop deze materie binnen de Antwerpse *Consuetudines compilatae* was uitgewerkt. Dit moet te Roermond een enorme indruk hebben nagelaten. Bovendien was er het gebrek aan commerciële regelgeving binnen het Overkwartier, gezien de bescheiden positie van Roermond als handelsstad. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat ik enkel de zogenaamde 'letterlijke assimilatie' in rekening heb gebracht. Normen die niet letterlijk werden gekopieerd, maar dus inhoudelijk mogelijk wel overeenkomsten vertonen met het Antwerpse voorbeeld, werden buiten beschouwing gelaten. Dit impliceert dat de invloed die de vierde, Antwerpse redactieopgave op het Overkwartierlijke gewoonterecht heeft uitgeoefend, mogelijk nog groter geacht kan worden dan louter op basis van de letterlijk geassimileerde artikels vermoed wordt.

De vraag in hoeverre het hierbij om een daadwerkelijke receptie van 'buitensteeds' recht gaat, is moeilijker te beantwoorden. Het beschikbare bronnenmateriaal geeft immers niet aan waar dit wel en waar dit niet het geval is geweest. Bijgevolg blijft de kans bestaan dat men louter de Antwerpse formulering heeft overgenomen om een reeds in voege zijnde, eigen rechtsnorm te omschrijven. In zulke gevallen blijft de Antwerpse invloed op het eigen recht uiteraard beperkt tot een louter vormelijk niveau. Gezien de uitzonderlijke omvang van het *Gelderse Land- en Stadsrecht* anno 1620 en gezien de aanwezigheid van doorgaans minder traditionele titels in de compilatie, meen ik er van uit te mogen gaan dat de impact van de Antwerpse *ratio scripta* op de Roermondse redacteurs verre van onverwaarloosbaar te noemen is, integendeel. Ook materiële receptie lijkt me onvermijdelijk te zijn geweest. Bijgevolg acht ik het gerechtvaardigd de functie van de *Consuetudines compilatae* binnen het costumiere acculturatieverschijnsel niet alleen als *ratio scripta* te omschrijven, maar tevens als paard van Troje. Het advies van Hendrik Uwens om zich te laten inspireren door voornoemde Antwerpse compilatie heeft tot gevolg gehad dat deze *Consuetudines compilatae* als een Trojaans paard op het Overkwartierlijke gewoonterecht hebben ingewerkt. Via cos-

tumiere acculturatie vinden immers tal van rechtsbronnen, behorende tot het lappendeken van juridische bronnen van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*, hun weg naar het Overkwartier. In afnemend belang gaat het hier om het Antwerpse gebruik, het Romeinse recht, de wetgeving, de rechtsleer, etcetera. Bijgevolg ondergaat ook de Roermondse costume onrechtstreeks processen als lexificatie, romanisatie, verwetenschappelijking, technocratisering en rationalisering.

Het belangrijkste gevolg van het costumiere acculturatiefenomeen is de unificatie van het gewoonterecht binnen de grenzen van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden die zij via receptie en assimilatie weet te bewerkstelligen. Daar haar rol in dit opzicht tot nog toe steeds onderschat werd, kan ik auteurs als Bosch en Keverling Buisman alleen maar bijtreden in hun pleidooi voor meer wetenschappelijk onderzoek met comparatieve inslag. Ik denk hierbij voornamelijk aan de verschillende onderzoeksmogelijkheden welke in dit artikel, ten aanzien van de Brabantse costumen, aan de oppervlakte zijn gekomen. Mijns inziens dient het vervolgonderzoek zich toe te spitsen op de kapitale rol welke de Mechelse costume van 1535 en de Antwerpse redactieopingen van 1582 en 1608 respectievelijk in de zestiende en de zeventiende eeuw hebben gespeeld. Zulk een studie naar hun inhouds- en vormbepalende kracht zal een essentiële bijdrage leveren tot de kennis van de unificatie van de *iura propria* binnen de Nederlanden. Uit de *case study* Antwerpen-Roermond is althans gebleken dat deze unificatie eveneens van onderuit kon komen en niet uitsluitend via de inschakeling van de Geheime Raad in de homologatieprocedure hoefde te gebeuren.

Noten

- 1 Omtrent het redactieproces in de Nederlanden, cfr. Gilissen, J. 'Les phases de la codification et de l'homologation des coutumes dans les XVII Provinces des Pays-Bas', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 18 (1950) 36-67 en 239-290. Idem, *La rédaction des coutumes dans le passé et dans le présent. Colloque organisé les 16 et 17 mai 1960 par le centre d'histoire et d'ethnologie juridiques* (Brussel 1962).
- 2 Omtrent de wordingsgeschiedenis van de Antwerpse costumiere redacties, zie: Gotzen, M., 'De costumiere bronnen voor de studie van het Oud-Antwerpsch burgerlijk recht', in: *Rechtskundig tijdschrift voor België* 39 (1949) 3-16, 105-124 en 191-208.
- 3 Omtrent de wijze waarop de confessionele verschillen tussen de *Consuetudines impressae* en de *Consuetudines compilatae* tot uiting komen, zie: Van Hofstraeten, B., *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie. Inhouds- en vormbepalende factoren van de Antwerpse Consuetudines compilatae (1608) en het Gelderse Land- en Stadsrecht (1620)* (Maastricht 2008) 10-11.
- 4 Omtrent de wordingsgeschiedenis van het Gelderse Land- en Stadsrecht, zie: Berkvens, A. M. J. A., G. H. A. Venner en G. Spijkerboer ed., *Het Gelderse Land en Stadsrecht van het Overkwartier Roermond 1620. Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht* 25 (Arnhem 1996) xxi-lix.
- 5 Maastricht, Regionaal Historisch Centrum Limburg, *Staten van het Overkwartier*, nr. 73: *Kwartierrecessen 1615-1617*, f. 15r.
- 6 Het acculturatiefenomeen is in het verleden reeds onderwerp geweest van talloze, theoretische beschouwingen. Een historisch overzicht is onder meer terug te vinden bij: Berkson, I. B., *Theories of acculturation: a critical study* (New York 1920). Rudmin, F. W., 'Field notes from the quest for the first use of "acculturation"', in: *Cross-Cultural Psychology Bulletin* 37 (2003) 24-31. Idem, 'Critical history of the acculturation psychology of assimilation, separation, integration, and marginalization', in: *Review of General Psychology* VII (2003) 3-37. Zie ook: Lesaffer, R., *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis* (Leuven 2004) 244; Van Dievoet, G. e.a. red., *Lovanium docet. Geschiedenis van de Leuvense Rechtsfaculteit (1425-1914)* (Leuven 1988) 28-29; Poumarède, J., 'Droit romain et rédaction des coutumes dans le ressort du Parlement de Bordeaux', in: J. Krynen ed., *Droit romain, jus civile et droit français* (Toulouse 1999) 330.
- 7 Cfr. Bosch, J. W., 'Enige rechtshistorische aantekeningen over Zuid-Nederlandse juridische invloeden in het Noorden', in: *Rechtskundig Weekblad* 32 (1948) 1009-1015; Idem, 'Remarques sur quelques influences, exercées en matière de droit, par les provinces méridionales sur les provinces septentrionales des Pays-Bas jusqu'en 1795', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 13 (1951) 133-157; Keverling Buisman, F., 'Mer 't is geen lantrecht' Over regionale wetboeken als bron van het oud-vaderlands recht van de Middeleeuwen tot de tijd van de Republiek. Rede uitgesproken ter aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in het Oud-vaderlands recht aan de Universiteit van Amsterdam op donderdag 30 maart 2000 (Amsterdam 2000) 15-22.
- 8 Geciteerd naar Bosch: Bosch, 'Enige rechtshistorische aantekeningen', 1012.
- 9 Bosch, 'Remarques sur quelques influences', 147. Cfr. Moorman van Kappen, O., 'Receptie van het Gelders-Overkwartierlijke land- en stadsrecht van 1619 in Nijmegen?', in: A. M. J. A. Berkvens, A. F. Gehlen en G. H. A. Venner ed., 'Flittich erforscht und gecollegeert...' *Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht 1995) 173-185.
- 10 Keverling Buisman, *Mer 't is geen lantrecht*, 20; Idem, 'Welke factoren bepaalden de inhoud van de Gelderse landenrechten tijdens het Ancien Regime', in: E. J. M. F. C. Broers en B. C. M. Jacobs ed.,

- Interactie tussen wetgever en rechter voor de Trias Politica. Handelingen van het congres gehouden te Tilburg op 12 en 13 december 2002* (Den Haag 2003) 200.
- 11 Fockema Andreae, S. J., 'Recht en rechtsbedeling in Overijssel, gedurende het overgangstijdperk 150-1630', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 17 (1941) 283-284. Ook onderkende Fockema Andreae een relatie met het Veluwe landrecht. Cfr. Keverling Buisman, *Mer 't is geen lantrecht*, 17.
 - 12 Cfr. Berkvens, A. M. J. A., 'Het nieuwe Landrecht van Thorn. Verlicht absolutisme en codificatie onder het bewind van de vorstin-abdis Maria Cunegonda van Saksen (1776-1794)', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg - Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* 134-135 (1998-1999) 102-104.
 - 13 Berkvens, A. M. J. A., 'Het concept van de 'nieuwe landrechten van het hooggrafelijk stift en vorstendom Thorn'', in: *Verslagen en mededelingen van de Stichting tot uitgaaf van de bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht* 9 (1997) 39-96.
 - 14 Omtrent de rol die onder meer verschillende Franse *coutumes* hebben gespeeld bij de totstandkoming van de Antwerpse *Consuetudines compilatae*, zie: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 196-201.
 - 15 Janssen de Limpens, K. J. T., *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond*. Werken der Vereniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud Vaderlandsche Recht 20 (Utrecht 1965) xlviii-xlix.
 - 16 Zie ook: Lijten, M. J. H. A., *Het burgerlijk proces in stad en meierij van 's Hertogenbosch 1530-1811* (Assen-Maastricht 1987) 22-23. Lijten wijst er eveneens op de structurele overeenkomsten die er bestaan tussen de costumen van 's Hertogenbosch (1546 en 1570), Leuven (1622), Bergen op Zoom (1627), Lier (1570) en Tienen (1570).
 - 17 Ook Lijten vermeldt het belang van de Mechelse costume voor die van 's Hertogenbosch. Cfr. Lijten, *Het burgerlijk proces*, 23-26.
 - 18 Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 57-215.
 - 19 Hoewel Maurenbrecher er nog op attendeerde dat de invloed van Zuid-Nederlandse juristen over het algemeen zeer groot was, zijn de verwijzingen naar rechtsgeleerde auteurs in de marges van de verschillende ontwerp teksten bijzonder schaars gebleken. (Maurenbrecher, R., *Die rheinpreussischen Landrechte I* (Bonn 1830) 125-126.)
 - 20 Maurenbrecher, *Rheinpreussischen Landrechte II*, 478. Geciteerd naar Spijkerboer, G., *Enkele beschouwingen over de Gelrische Landt- en Stadtrechten in 't Overkwartier van Ruremonde* (Persoonlijke notities G. Spijkerboer) 12. Cfr. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, xvii-xviii.
 - 21 Geradts, J. L., *Bijdrage tot de geschiedenis van den Souvereinen Raad in het Overkwartier van Gelderland te Ruremonde (1580-1794)* (Leiden 1860) 53.
 - 22 Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, lxxv-xciv.
 - 23 Ibidem, xviii.
 - 24 Ibidem, lxxiv.
 - 25 Cfr. Ibidem, xlviii-xlix.
 - 26 Hermesdorf, B. H. D., 'Het Landrecht van Montfort van 1605', in: *Maasgouw* 52 (1932) 66. Zie ook: Ibidem, 49-52 en 63-68. Hermesdorf, B. H. D., 'Het Landrecht van Montfort van 1605', in: *Maasgouw* 53 (1933) 7-9 en 17-20.
 - 27 Cfr. Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xxi-xxii. Omtrent de vraag waarom men de bemachting ervan voor ogen had in 1605, zie: Ibidem, xxi-xxii.
 - 28 Hermesdorf, 'Landrecht van Montfort', 66.

- 29 Maurenbrecher, *Rheinpreußischen Landrechte II*, 478.
- 30 Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 34.
- 31 Ibidem, 35-36. Ik wil hierbij opmerken dat deze beïnvloeding niet noodzakelijk rechtstreeks hoeft te gebeuren, maar dat dit eveneens via het *Landrecht van Montfort* kan geschieden. Dit landrecht was immers eveneens door het Gulik-Bergse recht beïnvloed. (Cfr. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, xlix.) Deze redenering brengt me bij het gevaar van de bedrieglijke driehoeksverhouding. Dit impliceert dat, wanneer bijvoorbeeld zowel het *Landrecht van Montfort* als dat van het Overkwartier door het Gulik-Bergse recht werden beïnvloed, de onaanachtige lezer - die geen weet heeft van het bestaan van het *Gulik-Bergse Landrecht* - verkeerdelijk kan besluiten, dat het *Landrecht van Montfort* het Overkwartierlijke recht heeft beïnvloed. Dit is één van de voornaamste risico's van de 'parallelle vergelijking' als methode. Het is bijgevolg raadzaam ook steeds over andere archiefdocumenten te beschikken, waarin de filiatie tussen de desbetreffende redacties zwart op wit wordt bevestigd.
- 32 Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 36. Omtrent de plaats en functie van getuigen verwijst Spijkerboer naar *Capittel 26* van het *Gulik-Bergse Landrecht* en hiermee corresponderend, de Roermondse titel 5.12. Aangaande de plaats en functie van procureurs verwijst de auteur naar de *Gulik-Bergse Capitels 7, 13 en 14* enerzijds en de Roermondse titel 5.8 anderzijds. Ten aanzien van de eenkindschap gaat het om *Capittels 75 en 76* van het *Gulik-Bergse Landrecht* en titel 3.7 van het *Gelderse Land- en Stadsrecht*. Voor de pacht, verwijst Spijkerboer naar de overeenkomsten tussen de Overkwartierlijke titel 4.4 en het *Gulik-Bergse Capittel 106*. Zie ook: Feenstra, R. en Spijkerboer G., 'La coutume de Gueldre (Quartier de Ruremonde) de 1619 et coutume d'Anvers dite 'Compilatae'', in: *Revue du Nord* 36 (1956) 75: *Les Etats du Quartier délibèrent même sur un premier projet et ils firent insérer plusieurs articles, parmi lesquels se trouvent les dispositions qui d'ailleurs ont été empruntées toutes (à l'exception de la dernière) au "Jülich-Bergisches Landrecht" (c'est-à-dire les statuts des duchés voisins de Juliers et de Berg) de 1564-1565.*"
- 33 Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 36.
- 34 Maeckl, J., 'Das Stadtrecht von Erkelenz', in: *Bijdragen en mededelingen Gelre* 8 (1905) 319-448.
- 35 Geciteerd naar Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 13.
- 36 Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, xx-xxiii.
- 37 Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 36.
- 38 RHCL, *Archief van de Staten van het Overkwartier*, nr. 581, f.9-12.
- 39 Spijkerboer, *Enkele beschouwingen*, 13.
- 40 Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, lxxv.
- 41 Ibidem, lxxv-lxxvii.
- 42 Ibidem, lxxviii-xciv.
- 43 Moorman van Kappen, O., 'De rechtskracht van de ordonnantie op de stijl van procederen in criminele zaken van 9 juli 1570 in de Oostenrijkse Nederlanden', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 58 (1990) 327-343.
- 44 Geciteerd naar Moorman van Kappen, 'De rechtskracht', 337.
- 45 Maurenbrecher, *Rheinpreußischen Landrechte II*, 478.
- 46 Martyn, G., *Het Eeuwig edict van 12 juli 1611. Zijn genese en zijn rol in de verschriftelijking van het privaatrecht*. Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 81 (Brussel 2000)
- 47 Ibidem, 73-96. Ik denk in deze vooral aan de invloed van de 'rechtsgeleerde' leden van zowel de collaterale als provinciale raden. Naast inspireren en adviseren, behoorde zelfs het eigenlijke redigeren van het *Eeuwig Edict* tot het takenpakket van de gecommitteerden van de provinciale raden

- en de Geheime Raad. Bovendien is er de invloed vanuit het Zuiden. De Nederlandse instellingen en rechtsleer hebben zich immers zeer sterk onder Franse invloed ontwikkeld, een invloed die zelf een hoog rechtsgeleerd karakter genoot. (Ibidem, 97-98.)
- 48 Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xix.
- 49 Ibidem, xix.
- 50 Ibidem, xx.
- 51 Cfr. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, 247.
- 52 RHCL, *Staten Overkwartier*, nr. 583.
- 53 Omtrent de inhoudstafels van de verschillende concept-ontwerpen, zie: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 529-537.
- 54 De gevallen van niet-letterlijke assimilatie laat ik links liggen. Wat ik exact onder 'letterlijk' versta en wat ik als 'niet-letterlijk geassimileerd' heb gecategoriseerd, wordt verduidelijkt in: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 501-504. Ook de terminologische assimilatie komt hier niet aan bod. Deze is immers nauwelijks van belang geweest aangezien het merendeel van de Antwerpse rechtstermen in 1617 vervangen werd door *termijnen in de Gelrissche tale*, juist wegens het te Brabantse karakter van de Antwerpse rechtstaal. Assimileren behoorde op dit vlak niet tot de opties. (Cfr. Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xxxix.)
- 55 Een uitgebreid overzicht van de geassimileerde artikels en hun Antwerpse equivalent kan teruggevonden worden in: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 505-528. In dezen wil ik mijn dank betuigen aan wijlen de heer Spijkerboer, die me met zijn voorbereidend werk al een heel eind op weg heeft gezet. Het merendeel van de honderden concordanties waren reeds door hem aan het licht gebracht. Desalniettemin bleek het geen overbodige luxe hen te onderwerpen aan een dubbele controle. In een aantal gevallen bleek Spijkerboer zich immers vergist te hebben en het gebeurde eveneens dat sommige concordanties over het hoofd werden gezien.
- 56 Cfr. Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 228-233.
- 57 Dit is veel. Ik heb namelijk ook het percentage aan letterlijke concordanties berekend voor twee andere voorbeelden van costumiere acculturatie, en deze blijken aanzienlijk lager te liggen. Het betrof de casussen waarbij de costumen van Lier (1570) en Bergen op Zoom (1550) aan die van Mechelen (1535) werden geaccultureerd. In het eerste geval betrof de assimilatiegraad 35,9 procent. Het gaat om 174 artikels op een totaal van 485. Bij de redactie van Bergen op Zoom gaat het slechts om een klein vijfde van de 172 artikels die de compilatie telt.
- 58 Cfr. Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, x-xiv.
- 59 RHCL, *Staten Overkwartier*, nr. 581: *Memorien offte annotatien opt beworpt van het landrecht*, fol. 123r.
- 60 Ibidem, fol. 123r.
- 61 Cfr. Monballyu, J., *Zes eeuwen strafrecht. De geschiedenis van het Belgische strafrecht (1400-2000)* (Leuven 2006) 70.
- 62 Het gaat hier om titel 23 (*Van bastarden ende hunne versterffenisse*) in de B-versie en titel 21 (*Van[de] bastarden en[de] hunne versterffenisse*) in de C-versie.
- 63 Het keerpunt binnen dit degradatieproces situeert zich in de wijzigingsvoorstellen in de katernen 29 en 30 van RHCL, *Staten Overkwartier*, 585.
- 64 Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xxxiii.
- 65 Ibidem, xxxvii.
- 66 Cfr. titel 7 *Van hylichsbrieven und maechgescheyden*. De titel telt er negen artikels.
- 67 Welke rechtsfiguren binnen de Brabantse *coutumiers* als belangrijk beschouwd mogen worden,

- heb ik zelf summier trachten in te schatten en kan teruggevonden worden in: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 244-245 noot 636.
- 68 De titel telt er zeven artikels, wat veel is vergeleken met de andere titels binnen het ontwerp van 1564.
- 69 In de B-versie ontbreken echter de eerste honderd artikels, waardoor ik niet met zekerheid kan stellen dat ook deze titel identiek aan de overeenkomstige titel in de *Consuetudines compilatae* werd geconstrueerd. Aangezien dit wel degelijk het geval is voor de jongere C-versie, mag ik er echter van uitgaan dat dit in de B-versie niet fundamenteel anders is geweest.
- 70 RHCL, *Staten Overkwartier*, 581, fol. 19-28.
- 71 Gans de bedrijvigheid die hiermee gepaard ging, is goed gedocumenteerd binnen het archief van de Staten van het Overkwartier. Cfr. RHCL, *Staten Overkwartier*, 581, fol. 40-41 en fol. 98-108.
- 72 Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xliii.
- 73 Cfr. RHCL, *Staten Overkwartier*, 585.
- 74 Cfr. Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 244-245 noot 636.
- 75 Met maar liefst tien artikels behoort de prescriptie (titel 21) overigens tot de sterkst uitgewerkte elementen binnen het ontwerp van 1564. De giften daarentegen komen slechts zeer summier aan bod binnen één van de drie artikels onder de noemer *Quae bona acquisita* (titel 17).
- 76 RHCL, *Staten Overkwartier*, 581, f. 30r.
- 77 Gilissen, J., 'Romeins recht en inheems Gewoonterecht in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Tydskrif vir hedendaagse Romeins-Hollandse reg I* (1937) 130.
- 78 Cfr. Godding, P., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*. Mémoires de la Classe des Lettres. Collection in quarto. XIV (Brussel 1987) 117-118.
- 79 Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 244-245 noot 636.
- 80 Cfr. Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xlv.
- 81 Omtrent voorgestelde modificaties, zie RHCL, *Staten Overkwartier*, nr. 581, fol. 142; idem, nr. 586 (katern 3); idem, nr. 585 (katernen 34 tot en met 39).
- 82 Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xlv. Cfr. RHCL, *Staten Overkwartier*, 588 (katern 4). De titel verschijnt hier samen met de opmerking dat hij nog niet door Brussel werd gezien of *geaprobeerd*.
- 83 Wat het ontwerp van 1564 betreft, denk ik onder meer aan titel 1 (*Wie die gerichten sych halden sullen*), titel 2 (*Kontschafften thoe voeren*), titel 3 (*Kuntschappen in tegenwordicheit beider parthien thoe verhoeren*), titel 4 (*Welche personen nyet tuigbair*), titel 8 (*Van kommer und dagonge*), titel 10 (*Van pyn-dongh und pantkerongh*), titel 11 (*Hoeffvairt oder appellatie*), etcetera.
- 84 *Het Gelderse Land- en Stadsrecht van het Overkwartier Roermond 1620*, A. M. J. A. Berkvens, G. H. A. Venner en G. Spijkerboer, ed. Werken der Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht 25 (Arnhem 1996) 296. *Coutumes de la ville d'Anvers dites compilatae*, G. de Longé, ed. *Coutumes de Pays et Duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de la ville d'Anvers IV* (Brussel 1872-1874) 640.
- 85 Cfr. Monballyu, *Zes eeuwen strafrecht*, 350.
- 86 Cfr. Berkvens e.a., *Gelderse Land- en Stadsrecht*, xxxix. De reacties op de bevraging zijn bewaard gebleven in RHCL, *Staten Overkwartier*, 581, fol. 1-18. De uiteindelijke toevoeging vond plaats in katern 5 van RHCL, *Staten Overkwartier*, 588. Hier werd de titel in de marge naast de titel omtrent de panding toegevoegd. Zie ook: Lijten, M. J. H. A. 'Het voogd- en jaargeding in het Overkwartier van Gelder rond 1615', A. M. J. A. Berkvens, A. F. Gehlen en G. H. A. Venner ed., *'Flittich erforscht und gecolligeert' Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht 1995) 105-113.

- 87 RHCL, *Staten Overkwartier*, 581, fol. 123r.
- 88 Ook aangaande het strafrecht is de oudst, beschikbare versie de B-versie.
- 89 Gilissen, 'Rédaction des coutumes', 104-105.
- 90 Ibidem, 63.
- 91 Ibidem, 349-350.
- 92 De Antwerpse titel 7.7 omtrent de oorvrede ontbreekt ook in Roermond niet. De rechtsfiguur zit vervat in de artikels 22 en 23 van titel 6.5 aangaande de pijnbank.
- 93 Ook de titel *Van Soene* werd van twintig tot elf artikels gereduceerd.
- 94 Een gedetailleerde analyse van dit verschijnsel staat beschreven in: Van Hofstraeten, *Juridisch humanisme en costumiere acculturatie*, 261-274.
- 95 Gilissen, 'Rédaction des coutumes. Essai de synthèse', 50-51. Omtrent de opbouw van de middeleeuwse *coutumiers* in onze streken, zie: Van Dievoet, G., *Les coutumiers, les styles, les formulaires et les 'artes notariae'*. Typologie des sources du Moyen Âge occidentale 48 (Turnhout 1986) 33-36.
- 96 Gilissen, 'Rédaction des coutumes', 107.
- 97 Vanderlinden, J., 'Essai sur la structure des textes coutumiers en Flandre aux XVIe et XVIIe siècles', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 26 (1958) 276. Het gaat hier om de eerder kleinschalige redacties van Nevele (stad en land), Deinze, Ronse, Machelen-Olsene, Tielt, Loo, Waasland en Oudenaarde.
- 98 Keverling Buisman, *Mer 't is geen lantrecht*, 20.
- 99 *Coutumes du Kiel, de Deurne et de Lierre*. G. de Longé, ed. Coutumes de Pays et Duché de Brabant. Quartier d'Anvers. V (Brussel 1875).
- 100 *Coutumes de la ville d'Anvers dites antiquissimae*, G. de Longé, ed. Coutumes de Pays et Duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de la ville d'Anvers. I (Brussel 1870) 92-94.
- 101 Omtrent de inhoudstafel van de *Consuetudines antiquissimae*, zie: Van Hofstraeten, *Juridisch Humanisme en Costumiere Acculturatie*, 277-278.
- 102 Gotzen, 'De costumiere bronnen', 14.
- 103 Omtrent de inhoudstafel van de *Consuetudines antiquissimae*, zie: Van Hofstraeten, *Juridisch Humanisme en Costumiere Acculturatie*, 278-279.
- 104 Omtrent de rol van het Institutensysteem als ordeningsprincipe van de middeleeuwse *coutumiers*, zie: Van Dievoet, *Les coutumiers*, 34. Van Dievoet wijst erop dat de compilatie *De legibus et consuetudinibus Angliae* van Henry of Bracton (ca. 1210-1268) geordend is volgens de structuur van de *Instituta*.
- 105 Stein, P., *Roman Law in European History* (Cambridge, New York en Melbourne 1996) 80-82.
- 106 *Styl ende Maniere van procederen*, G. de Longé ed. Coutumes de Pays et Duché de Brabant. Quartier d'Anvers. Coutumes de la ville d'Anvers. II (Brussel 1871).
- 107 Stein, *Roman Law in European History*, 80-82.
- 108 Ibidem, 80-82.
- 109 Tot nog toe heb ik slechts één andere compilatie kunnen identificeren, welke eveneens volgens het Institutensysteem werd geconstrueerd, zij het evenwel in combinatie met een eigen systeem. Het gaat hier om de *Coutumes de Nivernais* van Guy Coquille (1523-1603).
- 110 Vanderlinden, 'Essai sur la structure des textes coutumiers', 279-281.
- 111 Gilissen, 'Les phases de la codification', 37-67 en 239-268.
- 112 Van den Bergh, G. C. J. J., *Die Holländische elegante Schule*. Ius Commune Sonderheft 148 (Frankfurt am Main 2002) 151-152. Omtrent de invloed van Doneau op de Noord-Nederlandse

juristen van de zeventiende eeuw, zie: Feenstra, R., 'Hugues Doneau et les juristes néerlandais du XVIIe siècle: l'influence de son 'système' sur l'évolution du droit privé avant le Pandectisme', in: B. Schmidlin en A. Dufour ed., *Jacques Godefroy (1587-1652) et l'Humanisme juridique à Genève* (Basel en Frankfurt am Main 1991) 231-248. Feenstra heeft het hier voornamelijk over de mate waarin Doneau Hugo de Groot mogelijk heeft beïnvloed.

113 Van den Bergh, *Holländische elegante Schule*, 152.

114 Het concrete voorstel om dit derde deel op te splitsen komt van de hand van Hendrik Uwens en staat neergeschreven op de ingevoegde folio 30r van RHCL, *Staten Overkwartier*, 581.